

A Wilhelmstrasse és Magyarország. Válság és kiút (1930–1934) (2. rész)

(*Bethlen István berlini látogatása – 1930. november 22–24.*) Julius Curtius (1877–1948) német birodalmi külügyminiszter 1930. szeptember 11-én Genfben novemberi látogatásra hívta meg Bethlent. A látogatás előkészítésébe aktívan bekapcsolódó Hans von Schoen (1876–?) budapesti német követ 1930. november 3-án Köpke főosztályvezetőhöz írt leveleiben mutatott rá a Bethlen látogatás igazi értelmére, s egyúttal a német vezetésnek a magyar politikusok számára jól hangzó tézisek és törekvések elfogadását javasolta. Kifejtette: „Tekintettel arra, hogy Bethlen meghívásának célja a megromlott légkör megjavítása és Magyarország további elcsúszásának megakadályozása a németbarát orientációtól, szeretném teljes általánosságban javasolni, hogy Bethlennel lehetőleg barátságosan – s miként ez a birodalmi elnök és Horthy, illetve a két hadvezetés között történt – a régi szövetség és a tényleges sorsközösség szellemében beszéljünk.” Majd hozzáfűzte: „Miótán már nemcsak Mussolini és Rothermere a revíziós gondolat védelmezője, hanem Franciaországból is hangok hallatszanak a béke megőrzése érdekében a revízió szükségességéről, számomra úgy tűnik, részünkről is szimpátiával és érdeklődéssel kellene viseltetnünk a Bethlennel folyó beszélgetés során a magyar revíziós kívánságok iránt.”¹

Német részről a magyar–német politikai kapcsolatokat hagyományosan barátinak ítélték, mivel komolyabb politikai súrlódások nem fordultak elő, s az első világháború után valamennyi nagyobb kérdésben – revízió és leszerelés – egyetértés mutatkozott; véleményük szerint a szoros német–magyar politikai viszony „szilárd fundamentumát” nem rázták meg az utóbbi évek átmeneti keserűségei. Berlinben úgy vélekedtek, hogy a magyar–német kapcsolatokat ugyan megterheli a magyar bírálat a német revíziós politika lassú tempója, a német baloldali sajtó magyar kormányellenes beállítottsága és a magyarországi német kisebbség német támogatása miatt, de mindez valójában nem veszélyezteti a két ország kapcsolatait. Szerintük a kapcsolatok megromlása, illetve a két ország politikai viszonyainak jelentősebb megterhelése akkor következne be, ha állandósulna a gazdasági kapcsolatok jelenlegi barátságtalan állapota. Miközben továbbra sem tervezték engedélyezni Magyarország számára az élőállat, marhahús és szalámi bevitelét, a sertéshús behozatalát pedig a német–lengyel szerződés hatályba lépésétől tették függővé, a preferencia-vám bázisán regionális szerződéskötés lehetőségét vetették fel gabonára, ezáltal megkönnyítendő a magyar búza és kukorica németországi exportját.²

A Külügyi Hivatalnak a tárgyalásokhoz készített feljegyzése az élőállat, valamint a friss marhahús behozatalának kérdésében így továbbra is elutasító volt; nem engedélyezték a szalámi behozatalát sem, mivel ebben az esetben más országokkal szemben a kolbászra és húskonzervre érvényes német állategészségügyi behozatali tilalmat sem tudnák tovább fenntartani. Kedvezőbb gazdasági helyzetben – ígérték – engedélyezik majd a magyar kormánynak a friss sertéshús behozatalát, amelyből Németországban szalámit állítanak elő.

Kedvezőbbnek ítélték a helyzetet a gabonát illetően: a gabona-preferenciavámról folyó nemzetközi tárgyalásokkal összefüggésben elképzelhetőbbnek tartották a kedvezőbb feltételek közötti gabonabehozatalt, különösen a búzáét, amelyet összekötöttek a délkelet-európai agrárállamok egyenértékű koncesszióival.³

A kereskedelmi forgalom magyar részről történő vontatott kezelése és az azonnali fizetések elmaradása jó néhány német céget ingerült hangú levelek írására késztetett. Ezekben magyar partnereiket „balkáninak”, „a nyugati kultúra számára alkalmatlannak” nevezték, sőt leveleikben a „csalás” és „jogtalan elsajátítás” kifejezések is gyakorta előfordultak. Magyar részről ezen eljárást sértőnek tartották és zsarolásnak minősítették. 1930. október közepén a budapesti német követség ezért – jogosnak tűnő magyar panaszok alapján – kérte a Külügyi Hivatalt, járjon közben a magyar–német külkereskedelmi kapcsolatokat zavaró jelenségek megszüntetésében.⁴

Bethlen István magyar miniszterelnök 1930. november 22-i berlini tárgyalásán a gazdasági kérdések megvitatására a politikai tárgyalásokat követően került sor, jóllehet mindkét fél számára nyilvánvaló volt, hogy a német–magyar kapcsolatok legnagyobb teherterét a gazdasági problémák jelentik. Bethlen azonnal megkérdezte, milyenek a kilátások a kereskedelmi szerződések ügyében indítandó tárgyalások újrafelvételét illetően. Ritter külügyi főosztályvezető kifejtette, hogy Németország hajlandó Magyarország részére búzára szóló vámkedvezményt nyújtani. Németország az első állam, amely a délkelet-európai országok ilyen értelmű kívánságával szemben Genfben megértést tanúsított, s így messzemenő lehetőségek kínálkoznak Magyarországnak és a többi délkelet-európai agrárország számára. Megvalósítására több szakaszos tervet javasolt, amelyben Romániával és Jugoszláviával együtt Magyarország is a kedvezményezettek egyike lehet. Bethlen válaszában méltányolta a német kezdeményezést, rámutatott azonban arra, hogy e terv hosszú távú programot jelentene, Magyarországnak viszont jelenlegi nehéz helyzetében sürgős segítségre van szüksége, s a gabonánál fontosabb számára a szarvasmarha és a sertés kivitele. Azzal is előhozakodott, hogy a magyar hízott marha a német–osztrák állategészségügyi egyezmény következtében Ausztrián keresztül osztrák állatként jut Németországba. Ebből arra következtetett, hogy nem állnak valódi akadályok az állatbehozatal útjába; így módon Ausztriáé az üzleti haszon és a magyar paraszt csak gyenge árat tud elérni. Kifejezte értetlenségét amiatt, hogy Németország beleegyezett lengyel sertéskontingens – ugyan még életbe nem léptetett – átvételébe, miközben Magyarországgal szemben még mindig negatív álláspontot foglal el.

Ritter szerint teljesen megváltoztak a körülmények: a 17 millió német sertésállomány 23 millióra nőtt, míg az akkori 80–90 márkás árak 50–55 RM-re csökkentek, s a szakemberek véleménye szerint még 38 RM-re való áresés sem tartható kizártnak. Ezért felvetette: Magyarországon talán az is segítene, ha a sertés helyett a kukoricának biztosítanának vámkedvezményt, hiszen végső soron mindegy, hogy a magyar paraszt sertést ad-e el, vagy a kukoricát. Bethlen e javaslatot azzal hárította el, hogy a magyar sertés-tenyésztést nem lehet hirtelen tisztán mezőgazdasági termelésre átállítani. A tárgyalás végén Bethlen meglehetősen elégedetlen volt Ritternek a szarvasmarha és sertésügyben elfoglalt negatív álláspontja miatt. Végül Bethlen kérdésére Ritter – elhárítva a végleges válaszadást – úgy vélekedett, hogy 1931. február végén vagy március elején megkezdődhetnek a kereskedelmi szerződést előkészítő tárgyalások.⁵

Bethlen november 26-án nyilatkozott látogatása eredményéről. Kiemelte, hogy látogatásának nem volt célja a szerződéskötés, mert ezt a két ország törekvéseinek teljes harmóniája feleslegessé teszi. Látogatásának első célját a két kormány a nemzetközi kérdésekről folytatott kölcsönös informálásában jelölte meg, s e vonatkozásban „a felfogások teljes harmóniáját” állapította meg. Második helyen említette a gazdasági kérdéseket, Németország agrárpolitikai elzárkózását, amelynek következtében Magyarország egyáltalán nem tud Németországba exportálni, miközben a magyar ipari koncessziók miatt napról-napra emelkedett a németek magyarországi exportja. Tárgyalásainak ered-

ményéről kijelentette, hogy megállapodás történt a tarifaszerződés-kötés elvi pontjaiban. A tárgyalások 1931. február–márciusban megkezdődnek, amelyeknek nem feltétele a német–lengyel szerződés életbelépése. Nagy reményeket fűzött a küszöbönálló tárgyalások eredményességéhez, bár nem hagyta figyelmen kívül, hogy az agrárválság, illetve az általános gazdasági válság nehezíti azok sikerét.

A nemzeti irányzat egyre erőteljesebb térhódítása, a leszerelési tárgyalások elhúzódása miatt a Franciaországgal szembeni ellenséges indulatok fokozódása kedvező légkört teremtett Németországban a hasonló politikai célokat követő államokkal szemben. 1930 folyamán kifejezett javulást lehetett érzékelni a Magyarországhoz való viszonyt illetően, amely legszembeötlőbben Bethlen és kísérete fenntartás nélküli fogadtatásában nyilvánult meg. A német liberális sajtó is fokozott megértést tanúsított Magyarország iránt. A birodalmi kormány pedig – egyes gazdasági körök ellenzésének dacára – állást foglalt a preferenciális vámrendszer mellett, s nagyobb hajlandóságot mutatott a békeszerződés katonai határozataival szembeni együttműködésre is.⁶

Bethlen István 1930. novemberi berlini tárgyalásai nem eredményeztek jelentősebb változást a két ország kapcsolatában, s nem került sor szövetségi rendszer kiépítésére. A kapcsolatfelvétel azonban diplomáciai sikerek tekinthető, jelentős lépésnek a két ország közeledésében, amelynek során német részről is közeledési szándék nyilvánult meg.

(Az 1931. július 18-i német–magyar kereskedelmi szerződés) A német–magyar kereskedelmi tárgyalások 1931. május 27-én Berlinben kezdődtek meg, majd Genfben folytatódtak, s aláírására 1931. július 18-án is itt került sor. A tárgyalások legfontosabb magyar kívánságai – mint évek óta annyiszor – a sertés- és szarvasmarha bevitelének engedélyezésére (állategészségügyi egyezmény kötésével), illetve a többi mezőgazdasági exportcikk – közöttük kiemelten a búza – vámmérséklésekkel történő átvételére vonatkoztak. A szerződés mindkét állam részére tarifális kedvezményeket biztosított. Magyar részről a szerződés leglényegesebb eredményének a magyar búzaszállítások kontingentálás nélküli, a mindenkori német vámból 25%-os vámengedményt tartalmazó megállapítását tartották (jóllehet a magyar fél eredetileg 50%-os vámengedményt kért). Mindez azt jelentette, hogy a magyar búza tonnáját a 25 márkás mázsánkénti vámtétel helyett 18,75 márkáért helyezheti el a német piacon. A szerződés kimondta ugyan, hogy a Bulgáriának, Romániának és Jugoszláviának német részről nyújtandó esetleges további előnyöket Magyarország is megkapja, a 25%-os vámkedvezmény életbe lépése azonban a Németországban legnagyobb kedvezményt élvező államok egyetértésétől függött, amelyek közül német részről különösen Argentína és az Egyesült Államok véleményével számoltak.

Magyarország – a Svédországnak biztosított kontingens mértékében – évi 6000 darab szarvasmarha németországi exportjára kapott kontingenst, azzal a kiegészítéssel, hogy amennyiben ki tudja használni e kontingens 90%-át, azt a következő évben 7000 darabra emelheti. A kedvezményesnek jelzett vám mázsánként 16 márkát tett ki. A megállapodás szerint a szállítás Csehszlovákián keresztül történik; a cseh kormány ehhez csak akkor járult hozzá, ha Németország kötelezettséget vállalt: akkor is átveszi a szállítmányt, ha a német határra érkezéskor az állatorvos járványos megbetegedést, vagy annak gyanúját észleli. Magyarország ezért pótlólagos megegyezés formájában „feltétel nélküli átvételi nyilatkozatot” kért.

Magyarország évi 80 000 darab vágott zsírsertés német húszemekben történő feldolgozására kapott lehetőséget átvételi garancia nélkül és teljes vámtétel mellett. Mivel a friss húsról vonatkozó 45 RM-es német vám az alacsony húsárak mellett prohibítív (tiltó)

hatást gyakorolt, így gyakorlatilag kevés remény maradt Magyarország számára, hogy a biztosított kontingens ellenére sertést szállíthasson Németországba. A német kormány elutasította számos mezőgazdasági termék vámkedvezményére vagy vámkötésére vonatkozó magyar kívánságokat is. Engedményeket csak a kevésbé fontos áruk esetében tettek.⁷ A szerződés titkos záradékába felvették, hogy a 100 000 tonna gabona átvétele sajnos nem lehetséges, s a két kormány értesíti gabonakereskedelmi vállalatait, hogy eddigi megbeszéléseik nem járnak további következménnyel.⁸

A szerződés aláírását főleg az AA sürgette, mert – különösen Bethlen látogatása után – pontosan tudatában voltak annak, hogy „egy kielégítő német közeledés” a magyar kívánságokhoz mezőgazdasági termékek németországi felvételére döntő jelentőségű volna a német–magyar kapcsolatokra, ellenkező esetben viszont veszélybe kerülhet Bethlen politikájának továbbvitele. A német külügyi tisztviselők ugyanis pontosan érzékelték a francia törekvéseket, amelyek Németország pénzügyi, kereskedelmi és politikai kiszorítását célozták Délkelet-Európából. A német követ azt is megtudta a magyar külügyminisztériumban, hogy Franciaország nemcsak jelentős mértékben vállalt részt az 1931. augusztusi magyar kölcsönben, de a francia–magyar tárgyalásokon bizonyos mértékben hajlandónak mutatkozott a németekkel megíúsult 100 000 tonnás gabonaügylet megvalósítására is. Sőt: 1931. június végén – még a magyar–német gabonaügylet megíúsulása előtt – a németek értesültek arról, hogy Franciaország 30%-os vámenedménnyel ajánlatot tett Magyarországnak és Jugoszláviának, de valószínű Romániának is az évi francia gabona-behozatal 10%-t kitevő kontingensre. Sőt Ritter még azt a feltevést is megkockáztatta, hogy összefüggés van a német–magyar kereskedelmi szerződési tárgyalások lefolyását követő magyar kiábrándultság, a Bethlen-kabinet visszalépése s az új kabinet Franciaország iránti kedvező beállítottsága között, jóllehet a magyar biztosítékok ellene szóltak.⁹

Az AA végül is 1931. december 31-én értesítette Kányát: megadják Csehszlovákiának a biztosítékot azon állatok átvételére is, amelyekről a német határ állatorvosa megállapítja, hogy fertőző megbetegedésben szenvednek, vagy annak gyanúja áll fenn.¹⁰ A megállapodások eredményeképpen a birodalmi kormány elrendelte, hogy a Genfben 1931. július 18-án aláírt kereskedelmi szerződés a Német Birodalom és Magyar Királyság között a hozzátartozó záró-jegyzőkönyvvel és jegyzékváltással együtt 1931. december 28-tól előzetesen hatályba lép.¹¹

A német–magyar kereskedelmi egyezmény aláírásának időpontja azonban egybeesett a nemzetközi pénz- és hitelválság kirobbanásával, amely rövidesen megbénította a nemzetközi külkereskedelmi forgalom rendszerét. 1931-ben Németországból 5,25 milliárd RM áramlott ki elsősorban a külföldi hitelek visszafizetésére, s ez felemésztette az ország arany- és devizakészletét. Az egyre súlyosbodó devizaválság következtében ezért 1931 közepétől részleges devizagazdálkodást vezettek be, majd 50%-ra redukálták a deviza-kifizetés ellenében történő behozatalt.¹²

Az ország egyre súlyosabbá váló pénzügyi helyzete miatt 1931. augusztus elején a magyar kormány is rendeleti úton szabályozta az ország fizetési forgalmát. A gazdasági körökben élénk bírálatot kiváltó rendelet különösen a külkereskedelmi forgalmat bénította meg. Mindennemű árukölcsön igénybevételét is a Nemzeti Bank engedélyéhez köthették. A Nemzeti Bank elsődleges feladatául a valutavédelmet tekintette, s kezdetben nem rögzítették pontosan a beérkező áruk listáját valamint a devizaengedélyeket. A budapesti német követség szerint csak az abszolút létfontosságú áruk behozatalt engedélyezik és devizát csak ezekre bocsájtanak rendelkezésre. A rendelkezések enyhítésére csak a francia kölcsönről folyó tárgyalások sikere esetén lehetett számítani.¹³

A kötött devizagazdálkodás bevezetése miatt a német Külügyi Hivatalba egymás után érkeztek a különböző német cégek közbenjárást sürgető panaszos levelei, amelyekben kifogásolták, hogy magyarországi követeléseik befagyasztása, a diszpozíciós lehetőségek hiánya súlyos pénzügyi nehézségeket okozott számukra. Másrészt magyar részről tovább folytatták a hazai áruk támogatását, s ezzel összefüggésben a külföldi – közöttük jelentős részben német – árucikkek használatának betiltását.¹⁴

A magyar kormány az 5210. ME/1931. október 1-jén kiadott rendeletében különleges engedélytől tette függővé a kőszén, a barnaszén, a brikett és a koksiz behozatalát. Mivel az intézkedés német érdeket is sújtott¹⁵, 1931 januárja és szeptembere között az előző évhez képest tovább csökkent Németország és Magyarország mezőgazdasági termékeinek külkereskedelmi forgalma.

(Magyar transzfer-moratórium – 1931. december 23.) 1931 során a pénzügyi válság már érzékenyen érintette a magyar gazdaság valamennyi területét. A rövid lejáratú betétek erőteljes kivonása előbb általános bankzárlathoz, majd szigorú deviza-kényszerszergazdálkodáshoz vezetett. Schoen 1931. október közepén bizalmas forrásból megtudta, hogy a pénzügyi válság miatt rövidesen transzfer-moratórium kibocsajtása várható valamennyi külföldi köz- és magánadósságra, mivel a szakértői bizottság kizártnak tartotta új tőke behozatalát Magyarországra. A 4,3 milliárd pengő külföldi adósság (ebből 1,5 milliárd állami, a fennmaradó pedig magán- és kommunális adósság) mérséklésére a költségvetést 920 millió pengőről 800 millió pengőre csökkentik, szabályozzák a licenck behozatalát, s likvidálnak, illetve magánkézbe adnak állami üzemeket és pénzügyi tanácsadót alkalmaznak.¹⁶

A magyar kormány a vállalkozások megmentése érdekében 1931. december 23-án valóban transzfermoratóriumot rendelt el, s megtiltotta a régi pénzügyi vagy árutartozások valutában történő fizetését. A két ország kereskedelmi forgalmát megbénító intézkedés a Magyarország árutartozásai között legnagyobb súllyal szereplő német áruhitelzők kb. 50–70 millió pengős követeléseit fagyasztotta be.¹⁷

(Az 1932. április 13-i magyar–német klíring-egyezmény) A magyar devizamoratórium miatt a német–magyar fizetési forgalom teljesen megrekedt, ezért a németek gyors cselekvésre szánták el magukat. A fizetési forgalom új alapokra helyezésének a kölcsönös beszámítás (klíringrendszer) látszott a legalkalmasabbnak, amely a külkereskedelmi elszámolásokat a kereskedő országok Nemzeti Bankjába koncentrálna, s így megszüntette a közvetlen valuta-elszámolást, s az üzletben nem fordult meg a valuta. Az importőr a behozott áruk ellenértékét saját valutában országa bankjához fizette be, az exportőr pedig szintén saját valutában kapta meg árujának ellenértékét. A kereskedő országok nemzeti bankjai nem folyósítottak közvetlen fizetéseket, hanem az év végén csupán a klíring-számlákon vezetett export és import szállítások esetleg fennmaradó különbözetét fizették ki. Mivel a klíring-elszámolás a kereskedő országok kereskedelmi mérlegének viszonylagos egyensúlyát kívánta meg, szorosan kapcsolódott a kereskedő országok behozatali kontingensének rendszeréhez, amely lényegében kiegyenlítő kontingensek alapján zajlott.¹⁸

Waldeck titkos tanácsos 1932. január végén érkezett Budapestre, hogy informálódjon a devizaklíring-egyezmény kérdéséről. A MNB képviselői közölték vele, hogy a magyar kormány hajlandó egyezményt kötni, s tárgyalási alapul Ferenczi államtitkár 80%-os magyar devizaklíring kvótát nevezett meg; a magyar márka-deviza 20%-a így az MNB szabad rendelkezésére állnak. Német részről ezzel szemben a 100%-os klíring szükségességét hangsúlyozták.

1932. február 20-án már készen állt a 10 cikkelyből álló, a német–magyar áruforgalom fizetését szabályozó egyezménytervezet,¹⁹ s az igazságügy- és belügyminisztériumnak szóló „nagyon sürgős” feljegyzés a budapesti tárgyalások azonnali megkezdését sürgette.

Március elején a tárgyaló felek megállapodtak abban, hogy a kétoldalú áruforgalom követeléseinek elszámolását a jövőben a két ország jegybankja intézi. Waldeck hajlandónak mutatkozott olyan nyilatkozat aláírására, miszerint az MNB szabadon rendelkezik a Deutsche Reichsbanknál befizetett összeg 20%-ával – elkerülendő a más országokkal folyó tárgyalások esetleges nehézségeit –, hozzáfűzte azonban, hogy a titkos jegyzékváltásban az MNB-nek valójában csak 10%-os szabadrendelkezési összeget bocsájtanak rendelkezésére.²⁰

1932. március első napjaiban lezárultak a magyar–német klíring-egyezmény tárgyalásai, amelyek mindkét részről közeledő formában zajlottak. Az egyezmény gyors létrejöttéhez az MNB és a Reichsbank baráti viszonya is hozzájárult. A két bank megállapodott a régi paritásos kurzus – mint elszámolási kurzus – fenntartásában, hogy a klíringbe bevonhatók legyenek harmadik pénznemben számlázott követelések és Magyarország számára létfontosságú behozatali cikkek esetében előnyös fizetési feltételek jöjjenek létre; itt mindenekelőtt az IG Farben következtetéseire voltak tekintettel. Megállapodtak abban, hogy 10%-os szabadkvóta-megállapodást titkos jegyzékváltásban rögzítik, mivel a magyar fél a Prágában március 7-én kezdődő kereskedelmi és klíring-tárgyalások során a német klíring szabadkvótáját 20%-ban akarta megadni. Aláírták és parafálták a klíring-egyezmény dokumentumait: a jegyzőkönyvet, a jegyzékváltás tervezetét, a titkos jegyzékváltás tervezetét és a két jegybank közötti megállapodás tervezetét. A jelenlegi megfogalmazás rögzíti és érintetlenül hagyja a valóságos adóviszonyt, nem valósult meg a magyar fél részéről a német követelések – aranypengő követeléssé alakításának – óhaja sem – jelentette Schoen Berlinbe. A devizakényszer-gazdálkodás bevezetése óta az MNB-nél devizában követelt német árukövetelések 58 millió RM-et tettek ki. Ebből az MNB 12 millió RM-et devizában kiutalt, így hozzávetőlegesen 45 millió RM-es régi árukövetelés maradt. A régi német árukövetelések kiegyenlítésére a rendelkezésre álló összeg 25%-át irányozták elő. Az MNB szívesen látott volna magasabb százalékarányt, de a Reichsbank képviselője nem engedett. Mivel néhány német cég magas összegű követeléseinek erőteljesebb figyelembevételére német érdeke volt, ennek ígéretét titkos jegyzékváltásban rögzítették.²¹

Hindenburg birodalmi elnök 1932. április közepén rendelte el Budapesten 1932. április 13-án Walko Lajos külügyminiszter és Hans von Schoen budapesti német követ által aláírt, nemzetközi viszonylatban is első klíring-egyezmény 1932. április 20-tól történő alkalmazását a magyar–német áruforgalom fizetéseiben.²²

A német kormány még 1932. márciusában – a francia Tardieu-tervet visszautasítva és a fenyegető francia beavatkozást semlegesítendő – „gyorssegélyt” helyezett kilátásba Ausztriának és Magyarországnak; Schiele személyesen tett ígéretet Kányának bizonyos mennyiségű magyar búza vásárlására.²³ A HPA 1932. április 16-i ülésén megállapodtak 20 000 t magyar takarmánygabona vásárlásáról azzal a feltétellel, hogy a behozatalnak a szabad kereskedelem révén kell lezajlania; a birodalmi kormány hajlandó volt latba vetni befolyását az ügylet létrejöttében. Egyúttal tárgyalási készséget mutatott a magyar kormánnyal szemben bizonyos mennyiségű, 1932-es terméű gabona vételére.²⁴ Végül a német kormány 20 000 t gabonát vásárolt, s további 30 000 tonnára Magyarországnak elővételi jogot ígértek. A 20 000 t gabona ellenértékét (1,5 millió RM) 1932. augusztus elején kifizették. A német kormány kb. 15%-os veszteséggel adta tovább a magyar gabonát, de a magyar kormány ellenszolgáltatásként bizonyos vámpolitikai kedvezményeket tett a német ipari behozatal számára.²⁵

Más vonatkozásban ugyanakkor éppenséggel barátságosan lépésre került sor: a magyar kormány 1932. július 1-i hatállyal elrendelte, hogy a Magyarországra irányuló vasúti küldeményeknél a magyar határig a feladónak kell viselnie a szállítási költségeket. Mivel ezen összeget készpénzben kellett megelőlegezni, az elszámolás pedig lassan zajlott, az intézkedés nehezítette a német exportőrök helyzetét. A *Reichsverband der deutschen Industrie (RdI)* 1932 augusztusában arról panaszkodott a gazdasági miniszternek, hogy a magyar rendelkezések ellentmondanak a klíring-egyezménynek, sőt a megállapodás szellemének is. Kérték a minisztert, járjon el a magyar kormánynál a kereskedelmet akadályozó rendszabályok feloldása érdekében.²⁶

A Magyarországon érdekelt legnagyobb német cég, az IG Farben a súlyos gazdasági kényszerhelyzetben gazdasági befolyásának további megőrzése érdekében kompenzációs üzletekkel próbálkozott, s magyarországi áruvásárlásainak németországi értékesítési hasznából finanszírozta Magyarországra irányuló exportjának egy részét. Az IG Farben 1932 augusztusában jelentős gyümölcskompenzációs üzletet kötött, amelynek keretében kb. 1,5 millió pengő értékben ősz- és sárgabarackot, szilvát stb. vitt ki Németországba. Szeptemberben – „német illetékes helyek” támogatását élvezve – végül is 1 millió pengő értékű magyar lóheremag kivitelére kapott engedélyt áruforgalmi pengő ellenében. Mivel az IG Farbennek az üzlet jelentős előnyöket kínált, a magyarországi német követség közbenjárását kérték a hivatalos magyar ellenállás leküzdésében. Schoen követ némi büszkeséggel jelentette Berlinbe az ügylet kedvező elrendeződését, miszerint a jövőre nézve biztosított az IG Farben „nagyon jelentős magyarországi exportjának finanszírozása”.²⁷

A kompenzációs üzletek egyre nagyobb szerepet kaptak a német–magyar gazdasági forgalomban. Novemberben 1000 vagon német kokszt, illetve hízott liba – klíring-egyezményen kívüli – szállításáról állapodtak meg, amelyhez a két ország jegybankja is hozzájárult. E jelentős széntétel Magyarország egész szezonális igényét fedezte.²⁸ Decemberben a magyar kormány ismét két kompenzációs üzletet engedélyezett: az IG Farben textil- és bőrkikészítési vegyi anyagok, illetve gyógyszerek szállítása ellenében 750 000 P értékben lucernavetőmagot és vadhúst vásárolt; a darmstadti Merck cég pedig gyógyszerekért szintén lucernamagot vásárolt 250 000 P értékben.²⁹

Mindezek ellenére a magyar–német kereskedelmi forgalom tovább vékonyodott; a Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint 1932. január–novembere között a Németországból történő behozatal 67,3 millió pengőt, az oda irányuló kivitel pedig 44,2 millió pengőt tett ki.³⁰

Kánya Kálmán berlini magyar nagykövet 1932. november közepén ezért Köpkének ismét a német–magyar kereskedelem gondjait ecsetelte. Először a Németországba irányuló kereskedelem egyre csökkenő értékére, az élőállat, a sertés- és frisshús bevitel, majd – a német gabona- és lisztvámok prohibítív emelése miatt – a magyar gabonakivitel meghiúsulására mutatott rá. Kánya a klíring-egyezményre emlékeztette Köpkét, aki válasz helyett ígéretet tett, hogy haladéktalanul továbbítja Kánya megjegyzéseit az arra illetékes reszortnak.³¹

(*A magyar–német kapcsolatok általános vonásai a Gömbös-kormány elején*) Gömbös Gyula, az 1932. október 1-től hivatalban lévő magyar miniszterelnök november végén fogadta a budapesti német követet. Biztosította Schoent: miként Bethlennek, neki is szívéen fekszik a magyar–német kapcsolatok elmélyítése, s végcélja a politikai és gazdasági együttműködés kialakítása Németország, Olaszország, Ausztria és Magyarország között.³²

Schoen a következő napon Berlinbe küldött jelentésében aggodalmát fejezte ki az Olaszország felé irányuló magyar figyelem miatt; megállapításait a német – elsősorban gazdasági – érdekek más országok javára történő háttérbe szorítására alapozta. Fontosnak tartotta, „hogy ne érdektelenedjünk el és megegyezésre jussunk Magyarországgal” a magyar–cseh tárgyalások előtt. Javaslatai így hangzottak: „1. Meg kell mondanunk a magyaroknak, hogy védősáncnak tekintjük őket az északi és déli szlávok összefogásával szemben és ezért politikai kalkulációinkban barátságos faktorként számolunk velük. A békés revízióra, természetes határaink visszanyerésére és a magyarság erősítésére vonatkozó kívánságuk támogatásunkra talál. 2. A lehetőségek megvizsgálásával hajlandók vagyunk a gazdasági kapcsolatok elmélyítésére. 3. A magyarországi német kisebbség vonatkozásában érdekünk semmiféle centrifugális tendenciát nem követ, hanem éppen ellenkezőleg, centripetálisan hat, s a magyar revíziós törekvések támasza. Örülnék, ha az elszakított területek visszaszerzésével németek százezrei kerülnének Magyarországra. Mivel ők a Magyarországgal való egyesülést kívánják, Magyarországnak megértést kell mutatnia a magyarországi németek kulturális kívánságai iránt.”³³

A német Külügyi Hivatal gyorsan reagált Schoen felvetésére. 1932. december 1-jén politikai, gazdasági és kulturális osztálya – Schoen jelenlétében – megbeszélések sorozatán alakította ki álláspontját a Magyarországhoz fűződő politikai, gazdasági és kisebbségpolitikai kérdésben, amely egyúttal utasításul szolgált Schoen „szavainak irányítására”. A külpolitikát illetően leszögezték, hogy Magyarország Németország természetes szövetségese a leszerelési kérdésben és a békeszerződés határrevíziójának kérdésében. A leszerelési kérdésben teljes érdekközösség áll fenn a két ország között, a határrevíziót illetően azonban csak általános közös érdek van („valahol el kell kezdeni a békeszerződések határ-megállapításainak fellazítását”), a konkrét célok azonban teljesen eltérnek egymástól. Ezért Németország és Magyarország e területen nem tud közösen fellépni, nem várhatja el a másik fél aktív támogatását sem, s mindkettőnek olyan politikai kombinációkhoz kell csatlakoznia, amelyet saját revíziós céljai elérése érdekében jónak lát. „Nem követelhetjük meg Magyarországtól, hogy oly módon szálljon síkra Keleten a német céloktól, amely öt politikailag eltávolítaná Lengyelországtól, ugyanúgy Magyarország sem várhatja el tőlünk, hogy a magyar revíziós célok aktív támogatásával Csehszlovákiát a lengyel táborba üzzük.”

Magyarország politikai szerepével Délkelet-Európában – mint ék az északi és déli szlávok között – a jövőben is kétségtelenül számolnak, de mindez jelenleg és várhatóan még hosszabb ideig szemben áll a német politika aktuális céljaival, mivel egyelőre nem óhajtanak Délkelet-Európában politikai tevékenységet kifejteni. Emiatt a kisantant alakzata csak annyiban érdekli a német külpolitikát – állapították meg –, amennyiben annak államai politikai és katonai függőségben állnak Franciaországtól, s ellenséges beállítottságukkal számolniuk kell, amennyiben Németország és Franciaország között a hatalmi kérdés megoldására sor kerül. Hatalompolitikailag ugyan kívánatosnak tartották a kisantant gyengítését, Németországnak e három államhoz fűződő gazdasági érdekei miatt azonban csak olyan hatalompolitikai gyengítéssel értettek egyet, amely nem okoz gazdasági káoszt Délkeleten.

A Magyarország iránti különleges német gazdaságpolitikai érdek abból adódik – szolt az összefoglaló gazdaságpolitikai része –, hogy az ország Délkelet-Európa szívében, abban a térségben fekszik, ahol Németország – földrajzi helyzeténél fogva – a jövőben ipari termékei különleges értékesítési lehetőségeit reméli. „Magyarország Ausztria közvetlen szomszédságában és a Délkeletre irányuló gazdasági offenzívánk természetes útjában fekszik, s minden gazdaságpolitikai kombináció megvalósulása e térségben rész-

vételétől függ. Ezen okból kétségtelenül nagy érdekünk, hogy a Magyarországhoz fűződő gazdasági kapcsolatainkat lehetőség szerint elmélyítsük.” Az abnormalis gazdasági helyzet következményeként Németország pillanatnyilag nincs abban a helyzetben, hogy e célkitűzést a kívánt mértékben megvalósítsa; rövidlátás lenne azonban Magyarország részéről, ha a „pillanatnyilag nem kívánatos állapotot érdekünk mértékének kritériumául és gazdaságpolitikánk irányaként szemlélné”. A gazdasági prosperitás visszatérése Németországba kétségtelenül nagy lehetőséget jelentene a magyar termékek értékesítésének még abban az esetben is, ha tovább folya a német mezőgazdaság intenzívebbé tételének folyamata.

A német–magyar árucserre mielőbbi – a nehézségek ellenére történő – megélénkítését elérendő, a Külügyi Hivatal javasolta a gazdasági minisztériumnak: 1933. január végén küldje Budapestre az AA titkos tanácsosát, Waldecket, hogy részletesen informálódjon a magyar kívánságokról. Megvizsgálják – ígérték –, ajánlatos-e kisebb, magánjellegű magyar–német gazdasági bizottság felállítása. Üdvözölték a Magyarország és a szomszéd államok közötti sokrétű gazdasági akadályok leépítését, bár jelenleg Németország nincs abban a helyzetben, hogy megegyezést kössön Magyarországgal a legnagyobb kedvezmény elvének nyilvános megsértésével.³⁴

Gömbös 1932. december elején levélben gratulált Schleicher tábornok kancellári ki nevezéséhez. Közös világháborús emlékeik felelevenítése után sajnálkozását fejezte ki, hogy országaik gazdasági kapcsolatai nem olyan szorosak, mint az a két ország érdekében kívánatos lenne.³⁵

Gömbös a Reichswehrministerium T-3 osztályát vezető Fischer ezredes budapesti látogatását is felhasználta a Schleicherhez intézett üzenetének küldésére. Schleicher szóbeli válaszában kifejtette: nagy megértést tanúsít a magyar gazdasági helyzet súlyosságá iránt, s elismeri a mezőgazdasági termékek kivitelének fontosságát. Németországban való elhelyezésüket illetően biztosította Gömböst: készséggel hajlandó a kérdést „különös figyelemmel kísérni és tőle telhetően hathatósan támogatni, mert a kölcsönös magyar–német vonatkozások kifejlődését kívánatosnak tartja”.³⁶

Néhány nappal később Gömbös ismét fogadta Schoen követet, s kifejtette előtte: nagy súlyt fektet a Németország és Magyarország közötti baráti viszony elmélyítésére, mert „Németország remélt felemelkedése Magyarország boldogabb jövőjének is feltétele”. Egyúttal üdvözölte Waldeck titkos tanácsos küldetését, amelytől az árucserre megélénkülését várta.³⁷

Schleicher kancellár 1932. december végén válaszolt Gömbös levelére,³⁸ amely általánosságokban mozgott, udvariassági formulákat tartalmazott. Szóbeli üzenetével el- lentétben nem reagált Gömbösnek a gazdasági kapcsolatokat szorgalmazó felvetéseire, aki pedig a levelet átadó német követ kedvéért a minisztertanácsot is félbeszakította, s „látható elégedettséggel olvasta a levelet”. Gömbös kifejezte reményét Schoennek, hogy – Olaszországhoz és Ausztriához hasonlóan – Németországgal is sikerül majd szorosabbra fűzni a gazdasági kapcsolatokat. Egyúttal készséget mutatott a német ipari export megfelelő engedményben részesítésére a cseh ipar rovására.³⁹

1932-ben német–magyar vonatkozásban a gabonapreferencia a korábbi reményekkel ellentétben az Egyesült Államok óvása következtében nem léphetett érvénybe. A nagy gabonaszereződési megállapodás eredményeként 1932. augusztus 10-én magyar részről életbe léptették az engedmények kis részét. A hazai termelés védelme érdekében 1932-ben ismételt vámemelésekre került sor, amely a német áruk közül legfőképpen a papír- árukat, vegyipari-, gyapot-, filc-, üveg-, nyersvas- és vasipari termékeket, alumínium- árukat, kábelt, láncot, sokszorosító berendezéseket, fényképezőgépeket és gramofonokat érintette.

1932 során a magyar–német gazdasági kapcsolatok – nagyrészt a gabonaegyezményeknek és kompenzációs ügyleteknek köszönhetően – némileg kimozdultak ugyan a korábbi évek mélypontjáról, de Magyarország számára megnyugtató rendezésük majd további, visszaesésekkel is tarkított folyamatban valósult meg.

(Kísérletek a magyar–német gazdasági kapcsolatok normalizálására: 1933. január–szeptember) Adolf Hitler 1933. január 30-i birodalmi kancellári kinevezését követően a magyar diplomácia azonnal élénk mozgásba lendült, s az éveken keresztül szorgalmazott gazdasági együttműködés szorosabbá tételét sürgette. Felzárkózott hozzá a politikai együttműködés szorosabbá tételének kívánsága, illetve Magyarország megkülönböztett kezelésének követelése is.

A magyar–német gazdasági és politikai együttműködés legfőbb szószólója a Berlin elhagyására és a külügyminiszteri poszt betöltésére készülődő Kánya Kálmán követ volt. A Német–Magyar Munkaközösség elnökével, Draegerrel folyó megbeszélésén – amikor is főleg a békeszerződés revíziójáról esett szó – Kánya kijelentette: Németország feladata Európa elégedetlen népeinek összegyűjtése (Németországra, Olaszországra és a Szovjetunióra gondolt), de ha nem is tud szövetségben egyesülni velük, legalább e különböző országok iránti politikájában egységes vonalat kövessen. Szerinte Magyarországnak jó kapcsolatokra van szüksége a Szovjetunióval, hogy védelmet találjon Romániával szemben, Olaszországban védelmet kell találnia Jugoszlávia ellen, Csehszlovákia ellen pedig baráti politikai kapcsolatra van szüksége Németországgal.⁴⁰

Kánya Ritternél tett búcsúlátogatása során a Tardieu-terv újjáélesztéséről keringő híreket is szóba hozta, miszerint a birodalmi kormány Lausanne-ban a jóvátételi fizetések eltörlése ellenében beleegyezett a Tardieu-terv megvalósításába. Ritter élénken tiltakozott ez ellen és francia kollégájára hivatkozott, aki ünnepélyesen kijelentette, hogy „a Tardieu-terv véglegesen el van temetve, s az többé nem kel életre”. Mindebből a magyar követség azt a következtetést vonta le, hogy az AA még mindig élénken reagál minden olyan eseményre, amely a délkelet-európai érdekszférából való kikapcsolásával összefügg, pedig Németország valójában önmagát érdekszolja ki a dunai államok gazdaságából a következetesen végrehajtott, s a túlzásoktól sem visszariadó agrár-protekcionista kereskedelmi politikájával.

Kánya von Neurath külügyminiszternél tett búcsúlátogatása során a magyar–német gazdasági kapcsolatokra is rákérdezett. Neurath biztosította a magyar követet, hogy – Hitler nézeteihez hasonlóan – ő is „a legnagyobb súlyt helyezi a két ország közötti kapcsolatok elmélyítésére”, amelyet azonban nehezít, hogy az erősen megcsappant belső szükségletet nagyrészt fedezi a jó mezőgazdasági termés. Mielőbb szabadulni akarnak a szerződéses kötöttségektől; folyamatban van a birodalom valamennyi gazdasági szerződésének felmondása. Amint gazdasági téren biztosított lesz a Birodalom teljes rendelkezési szabadsága, a magyar mezőgazdasági kivitel azon termékeinek, amelyekben a Birodalom még mindig behozatalra szorul, Németország „preferenciális elbánás révén” megfelelő piacot biztosít – fejezte ki reményét Neurath.⁴¹

Hasonló értelemben, bár némiképpen óvatosabban nyilatkozott tíz nappal később Karl Ritter Wettstein János követségi tanácsosnak az új német kabinet agrárpolitikai programjáról. Megerősítette, hogy a német kormány következetes fellépéssel mielőbb szabadulni óhajt a különböző agrárvám-követelésektől, jóllehet még nem dolgozott ki részletes vám- és agrárpolitikai programot.⁴²

Gömbös 1933. február 6-án Hitlerhez intézett üzenetében a – Scheubner Richter közvetítésével ápolta – tíz évre visszatekintő eszmecserére hivatkozva kérte Hitlert a hivatalos érintkezés fenntartására. Meggyőződését fejezte ki, hogy a két ország a külpo-

litika – különösen a leszerelés – kérdésében együttműködik. Sajnálataát fejezte ki a gazdasági kapcsolatok alacsony szintje miatt és kérte a Schleicher kancellár által kilátásba helyezett bizottság felállítását a két ország gazdasági kapcsolatainak megvizsgálására. Nagyon örülnék – írta –, ha a közeljövőben élénk kereskedelmi forgalom alakulna ki a két állam között. Reményének adott kifejezést, hogy az utódállamokban szoros együttműködés alakul ki a magyar és a német kisebbség között. Végül kérte Hitlert, hogy a két ország között felmerülő véleménykülönbségeket teljes nyíltsággal „és a kétoldalú népi beállítottságnak megfelelő őszinteséggel” tisztázzák.⁴³

1933 februárjában egyre erőteljesebben kiütköztek a klíringegyezmény nehézségei. A Népszövetség pénzügyi bizottságának ajánlásai alapján a magyar kormány utasította a berlini követét: kezdjen tárgyalásokat a német kormánnyal, hogyan lehetne továbbra is fenntartani a magyar–német klíringegyezményt, s milyen változások szükségesek a felmerülő nehézségek leküzdésére.⁴⁴A magyar kormány specializálni szándékozta a klíring-egyezménybe vont árukat, s minden országra egyfajta választékot kívánt alkalmazni. A Németországgal kötött szerződés nagyrészt megfelelt a magyar kívánalmaknak, a változtatás szándéka ezért csak részletekre korlátozódott.⁴⁵

A német–magyar klíring-egyezmény gyakorlatában felmerült nehézségek tisztázására, valamint a kétoldalú áruforgalom fellendítésének és a régi német követelések ügyének megbeszélésére Berlinbe érkezett Barth azt javasolta a Reichsbank igazgatójának, hogy a hivatalos klíring-egyezmény mellett a kereskedelmi forgalom egy része a két jegybank ellenőrzése alatt álló kompenzációs forgalom keretében, külön számlán bonyolódjon. Magyar részről már létrehozta egy kompenzációs irodát az MNB ellenőrzése alatt, ahol a magyar exportőrök bejelentik kívánságukat. Az export ellenértékét a német importőr RM-ben fizeti be az MNB-nek a berlini Reichsbanknál nyitott „kompenzációs számlájára”.

A külön-számla megállapodás azonban nehezen vált mindennapi elszámolási gyakorlattá. A német ipari és kereskedelmi szövetség, az *Industrie und Handel* egyre gyakrabban panaszkodott arról, hogy az 1932. április 20-án életbe léptetett német–magyar klíring-egyezmény sem általában, sem részleteiben nem tudta megoldani a régi német követelések felszámolását, sőt hat hónap alatt 3,72 millió RM új magyar klíring-adósság keletkezett Németország viszonylatában. A klíring csütörtököt mondott, a magán kompenzáció elégtelennek, az aranypengő pedig fikciónak bizonyult – vélekedtek. A kompenzációs ügyleteket csak tőkeerős nagyvállalkozók tudják megvalósítani, akiknek elég kintlévőségeik vannak (RM-ben vagy más pénzben) magyar vevőiknél.⁴⁶

Az IG Farben 1933 márciusában Magyarországra küldte megbízottját annak tanulmányozására, milyen lehetőségei vannak magyar mezőgazdasági cikkek németországi bevitelére kompenzációs ügylet keretében, mivel az IG Farben ezúton remélte magyarországi kereskedelmének fenntartását és követeléseit folyósítását.⁴⁷

A további német agrárvédelmi intézkedések és a fiktív aranyparitáshoz való ragaszkodás következtében 1933 márciusában a Németországba irányuló magyar export a minimumra zsugorodott. A magyar közvéleményben éles kormányellenes hangok hallatszottak; a német áruk rovására inkább olasz és svájci áruk behozatalát követelték, s a klíring-egyezmény, valamint a kompenzációs forgalom változásait sürgették. A Magyar Külkereskedelmi Hivatal az export támogatására, s a pénzügyi politika következtében emelkedett árak kiegyenlítésére a nem exportképes termékeknél a pengő ár 20%-áig terjedő exportprémiumot adott, hogy helyreállítsa azok versenyképességét a külföldön. Német részről az ellátási miniszter 1933 januárja óta elutasította a kompenzációs ügyletekhez szükséges devizaengedményeket.⁴⁸

1933. április 22-én Gömbös magánlevélben fordult Hitlerhez. „Mivel az agrárexport kérdése nálam nemcsak gazdasági kérdést, hanem politikai megfontolások kérdését is jelenti” – írta –, a német gazdaságpolitikának a magyar–német politikai viszonyhoz való szorosabb illeszkedésére kérte Hitlert, s ennek megfelelően a német piac megnyitására a magyar agrárexport számára. Németország gazdaságpolitikája egyre nehezebbé teszi számára az általa követett németbarát magyar politika fenntartását, s ha kérése német részről megértésre találna, – folytatta –, az mindenképpen erősítené politikai vonalvezetésemet... Reményét fejezte ki, hogy „mi régi fajvédő bajtársak, akik ugyanabban a világnézetben élünk, gazdasági vonalon is megértjük és kölcsönösen támogatjuk majd egymást”.⁴⁹

Hitler 1933. április 28-án rövid levélben válaszolt Gömbösnek, akit biztosított arról, hogy „a nemzeti kormány tagjainak nincs hőbb óhajuk, mint az, hogy mindkét fél politikai vezetésében meglévő eszmei egyetértést tényleges politikai egyetértéssé mélyítsék. Amennyiben gazdasági nehézségek e viszony megzavarását okozhatnák, semmit sem fogunk elmulasztani, hogy keressük és megtaláljuk az eszközöket és utakat annak tisztázására és megjavítására”. Emlékeztette Gömböst „a német mezőgazdaság... rettenetesen szorult” helyzetére; „ennek ellenére elhatároztuk, hogy e kérdést nem pusztán gazdasági kérdésnek tekintjük, hanem megítélésénél a politikai szempontokat fogjuk döntőnek tartani. Ebben az értelemben fogom excellenciád levelét a birodalmi gazdasági miniszter és birodalmi külügyminiszter tudomására hozni. Bízvást remélem, hogy sikerül mindkét országot kielégítő megoldást találjunk.”⁵⁰

Ugyanezen a napon Gömbös magához kérette Schoent és Kánya külügyminiszter jelenlétében hangsúlyozottan közölte vele Hitlernek szóló üzenetét: a német védőintézkedések miatt teljesen megszakadt a magyar agrártermékek németországi bevitel, miközben Franciaország és a kisantant (különösen Csehszlovákia) hangsúlyozottan közeledik Magyarország felé. A magyar kormány azt kívánja, hogy legalább korai zöldséget és gyümölcsöt küldhessen Németországba. Gömbös kijelentette, hogy e kívánások megvalósulása esetén nem tud ellenállni a Németország elleni nyomásnak, bár személy szerint el szeretné kerülni az ellenintézkedéseket. Ritter államtitkár miniszteréhez intézett feljegyzésében kérte „megkérdezni a kancellárt, mi a felfogása a magyar agrárkivánások iránti közeledésről”, amely természetesen csak az ellátásügyi miniszter ellenére valósítható meg. „Amennyiben a kancellár közeledni óhajt a magyar kivánások irányában, pozitív értelemben mielőbb fel fogjuk venni a tárgyalásokat Magyarországgal.”⁵¹

Wettstein követségi tanácsos Papen alkancellárral folytatott megbeszélése során a magyar mezőgazdaság rendkívül kritikus helyzetét egyenesen „a fokozódó német autarchikus törekvések” számlájára írta, s rámutatott arra, hogy az adott körülmények között a magyar közvélemény minden kérdést főképp gazdasági szempontból lát, és ennek következtében „a hangulat Magyarországon Németországgal szemben... nem alakul kedvezően, ... a gazdasági kérdések szükségképpen átjászanak a politikába is”. A magyar kormány „a két ország hagyományos jó viszonya érdekében” okvetlenül szükségesnek tartja a gazdasági kérdések valamiféle modus vivendijét. Kérte Papent, járjon közbe a hónapok óta ígért tárgyalások megindulásához.⁵²

1933. május első napjaiban a magyar agrártermékek előtti folyamatos elzárkózásra válaszul magyar részről – leplezetlen németellenes céllal – rendeletileg tovább szélesítették a behozatali engedélyhez kötött áruk körét, amely főleg az eddig Németországból beszerzett árukat érintette. A budapesti német követség közbenjárása csak néhány esetben bizonyult sikeresnek.

Az egyre erőteljesebb magyar nyomásra a HPA 1933. május 10-i zárt ülésén foglalkozott a magyar–német kereskedelmi kapcsolatok helyzetével. Tárgyalási alapul a

Waldeck tanácsos által összeállított lista szolgált, amely azonban csak a kompenzációs ügyletek engedélyezésének eddigi javaslatait tartalmazta. Walter ellátásügyi miniszteri-umi tanácsos ígéretet tett, hogy a Hugenbergnél küszöbönálló megbeszélésen síkra száll a kompenzációs forgalomnak nemcsak a listán szereplő, hanem valamennyi magyar mezőgazdasági termékre való mennyiségi korlátozás nélküli kiterjesztéséért.

A magyar kormány 1933. május közepén megelégtelt az év elején kilátásba helyezett gazdasági megbeszélések állandó elodázását és a Németországba irányuló magyar agrárexportnak a német intézkedések miatti folyamatos csökkenését. Május 13-án a berlini magyar követség jegyzéket nyújtott át az AA-nak, amelyben a magyar kormány kijelentette: ilyen körülmények között nem biztosított a magyar–német klíring normális működése, ezért 1933. május 31-i hatállyal felmondja a Német Birodalommal 1932. április 13-án kötött klíring-szerződést.⁵³

1933. május végén az NSDAP kereskedelempolitikai céljainak ismertetésére Budapestre érkezett Werner Daitz, az NSDAP külkereskedelmi kapcsolatainak felelőse, a birodalmi gazdasági minisztérium megbízásából pedig báró von Gregory és von Obwurzer. Daitz nagylélegzetű előadásában⁵⁴ az Adolf Hitler vezette *Új Németország* beállítottóságának alapvető változását ígérte Magyarországgal szemben. Az NSDAP külkereskedelmi alapelvei között első helyen az autarchiát említette meg, amelyet „minden nép és minden nemzet első életjogának” tartott, hogy az országot ne lehessen kizárni, s egzisztenciájának függetlenségét átfogó intézkedések révén mindenáron megőrizze. A biztonság elsődleges kezeléséből (*safety first*) adódóan a nemzetiszocialista külkereskedelmi politika második elvének „a nadrágszjij lazítást” jelölte meg, amely értelmezése szerint azt jelentette, hogy „a nép kulturális és földi szükségleteit lehetőleg a tartós politikai szövetség és barátság által biztosított lételetről fedezi”. Az autarchia tehát gazdasági vonatkozásban nem jelenti a határok lezárását, hanem „a nép szükségleteinek kiválasztását a védpolitikai szempontok közepette”.

A jövőben a német értékesítést biztosítandó szükségesnek tartotta Németország, valamint a délkeleti Duna-térség és az északkeleti területek a *safety first* és a *fair play* elvén nyugvó intenzív, természetes gazdasági szövetséget, amelynek újjárendezésével a térség népgazdaságainak kereskedelmi forgalmát nem is sejtett módon ismét bővíteni lehet. „A térségen belüli intenzív áru- és devizaklíring lehetővé teszi a népgazdaságok termelésének és kereskedelmének pótlólagos kibővítését, anélkül, hogy veszélyeztetné nemzeti sajátosságukat és stabilitásukat, vagy kárt okozna egyéb nagytér-gazdaságoknak” – fejtette ki itt Daitz először a nemzetiszocialista „nagytér-gazdaság” koncepcióját.

„A közép-európai gazdasági kapcsolatok újjárendezésének első lépéseként... a nemzetiszocialista Németország elhatározta – és pedig nem csak az ipari körök, hanem a gazdasági minisztériummal kapcsolatba lépve a mezőgazdasági körök is –, hogy a német mezőgazdasági autarchia-törekvések figyelembevételével... mezőgazdasági importszükségeit és tranzitját lehetőleg a délkeleti térségben rögzíti.” Ez az új gazdasági orientáció természetesen magával hozza a német és a közép-európai közlekedési hálózat átalakítását is, különös tekintettel annak tarifális megállapodásaira. „Ezáltal például az is lehetővé válik, hogy az északkeleti térség pótlólagos gabonaszükségletét Magyarországról és a Duna-térség egyéb országaiból fedezzék.” Lehetőség kínálkozik, és rendkívül kívánatos lenne továbbá olajos-növények természetéről szóló szerződések kötése, amelyeket Németország a tengerentúlról vásárol. További részletekbe nem bocsátkozott, hanem megemlítette, hogy a német kormány ezen új orientáció keretében megbizta Waldeck titkos tanácsost a gazdasági tárgyalások felvételével.⁵⁵

Május végén Waldeck vezetésével Budapestre érkeztek a német kormány képviselői és 1933. május 31-én megállapodtak a klíring-egyezmény további hatályban tartásáról.⁵⁶ A magyar követség ugyanezen a napon hatálytalanította a felmondást.⁵⁷ A két kormány tárgyalásai 1933. június 2-án jegyzőkönyv aláírásával zárultak le. A birodalmi kormány kijelentette, hogy a klíring-szerződésen kívül kompenzációs ügyletek engedélyezését a fennálló deviza-előírások keretében intézi és a kölcsönös árucseré érdekében félreteszi addigi fenntartásait. A magyar kormány külön jegyzékben visszavonta a klíring-szerződés felmondását; a két jegybank megállapodott, hogy a kompenzációs forgalmat a megváltozott viszonyokhoz illeszti. A két jegybanknak a kompenzációs forgalomról parafált szerződése 1933. június 10-én lépett érvénybe.

A megállapodás gyakorlati érvényesítése érdekében kompenzációs ügyleteket határoztak el: a német fél 5 millió RM értékben átveszi az 1933. évi szezonális cikkeket (zöldség, gyümölcs), amelynek pengő kompenzációs járadékát a német fél viseli. A gyümölcs- és zöldségkompenzációs üzletre nagy konszernek – IG Farben, Bosch, Siemens, Stöhr-Kammgarn stb. – részvételével konzorcium alakult. A németek 1 millió holland forint értékben vállalták magyar kukorica azonnali átvételét, s elővételi jogot kaptak további 3 millió holland Ft értékű kukoricára azzal a feltétellel, hogy a belföldi és világgpiaci ár közötti árkülönbözet nem lépheti át a jelenlegi árkülönbözetet. Az elővételt 1933. augusztus 5-ig kellett lebonyolítani. A kukorica-üzletet német részről a *Getreide-Industrie und Commission AG* bonyolította az IG Farben és a Reichsbank érdekeltségével, amelyről a magyarokat nem tájékoztatták.

A magyar kormány 3 millió holland Ft értékben elővételi jogot kapott a gabonaszállításra két magánüzlet révén; a német kormány az elővételi jog feltételül szabtta, hogy a belföldi ár és világgpiaci ár közötti árkülönbözet nem haladhatja meg a kukoricavásárlásnál jelentkező összeget. Amennyiben pedig a magyar kormány ki tudja használni a kétmillió holland Ft értékű kukoricaszállítási keretet, a német érdekcsoportok további két millió holland Ft értékű gabonamennyiséget vesznek át – rögzítették a jegyzőkönyvben. A német kormány a kukoricát és a gabonát a világgpiacon szándékozta értékesíteni, s ígéretet tett, hogy az ügylet lebonyolításakor nem érintik a magyarokat érdeklő francia, olasz, svájci és Duna-térségi piacokat. Kötelezettséget vállaltak továbbá, hogy „a belföldi és világgpiaci ár közötti árkülönbözetet a német érdekoldalak viselik”.

A magyar kormány ezzel szemben hajlandónak mutatkozott a sószállítási szerződés megújítására, amely évi 6500 vagonos tételt jelentett, s további 1000 vagonos elővételi jogot jelentett be. A magyar kormány egyetértett a Németországba irányuló lókvitel korlátozásával és a további tárgyalásokig beleegyezett az 1932. június 1. – 1933. május 31. közötti 4271 db-os kontingentálásba. Jegyzékváltásban rögzítették a magyar kormány készségét a fogas vámszabadságának korlátozására, s egyetértését az évi 300 q-s kontingenssel, azzal a kiegészítéssel, hogy a kontingens kimerítése esetén tárgyalásokat kezdenek. A magyar fél egyetértett azzal is, hogy a zöldségmagok vámnélküliségét a természetszerű szerződésben szereplő tételekre korlátozzák. A magyarok a szerződésben rögzített mennyiség felett még 10%-ot akarnak Németországba szállítani, kb. 60 000 pengő értékben. Ha elutasítjuk, a magyarok elállnak e követeléstől – jegyezte meg Waldeck. A német kormány az ármegállapítási tárgyalások eredményes lezárása esetén hajlandónak mutatkozott vámkedvezményt adni pontykontingensre. Rögzítették azt is, hogy a magyar kormány kívánságára a vaj, tojás, szárnyas és egyéb termékek szállításának megkönnyítése további tárgyalások témáját képezi. „Nem hagytam kétséget afelől, hogy nincs kilátás eredményre – jegyezte fel Waldeck –, de a magyarok taktikai okból ragaszkodtak e pont felvételéhez.”

A jegyzőkönyv utolsó részében a magyar kormány ígéretet tett a beviteli engedmény-kényszer „közeledő kezelésére”, ha a birodalmi kormány „a jelen egyezmény értelmének szellemében támogatja a kölcsönös árucserét”. A magánbeszélgetéseken a magyarok nyíltan elmondták – írta Waldeck – hogy beviteli nehézségek támasztásával akarták tárgyalóasztalhoz kényszeríteni a németeket, s „a tárgyalások sikeres lezárulása esetén nagy közeledést ígértek”.⁵⁸

A kormányjegyzőkönyv aláírásával egyidejűleg a felek bankegyezményt is kötöttek a kompenzációs forgalom lebonyolításáról. A Reichsbank és az MNB megállapodott abban, hogy a jövőben az áruforgalom fizetési elszámolásainak egy részét a két jegybank ellenőrzése alatt álló kompenzációs forgalom révén egyenlítik ki. A magyar áruexportból Németországra jutó minden RM nyereséget a német importőrök az MNB-nek a Reichsbanknál lévő ún. gyűjtőszámlára (*Sammelkonto*) fizetik be. Ezen összeg 10%-át átutalják az MNB ún. rendes számlájára (*Konto Ordinario*), amellyel az MNB szabadon rendelkezhet. A fennmaradó RM befizetések 90%-a a már meglévő klíring-különszámla (*Sonderkonto*) és az új nyitású I. sz., illetve II. sz. kompenzációs számlára oszlott.

A klíring-különszámla az e számlán jóváírt összegek rendezésére szolgált, s az alábbi magyar exportárúkra terjedt ki: lovak, libamáj, lőtt vad, élő vad, állati szőr (gyapjún kívül), enyves bőr, lencse, ásványvíz, zöldség- és gyümölcskonzerv, dohány, bauxit, borkő, vérliszt, kész- és félkész orvosságok, műselyemanyag, cement, vezeték nélküli hangtovábbító berendezések, távíró készülékek, égők.

Az I. sz. kompenzációs számla a régi német követelések kiegyenlítésére szolgált, amelyhez a német hitelező kompenzációs támogatást adott. A magyar adós tartozásának ellenértékét az MNB által felügyelt pénzügyintézethez fizeti be pengőben a hivatalos klíring-árfolyamon. A pénzügyintézet a kompenzációs iroda rendelkezésére bocsátja a német hitelező kompenzációs támogatásának megfelelő pengő összegét. E számlán az alábbi árukat számolták el: élő ponty, kukorica, alma, körte, őszi- és sárgabarack, meggy, szilva, ribizke, egres, eper, fekete áfonya, görög- és sárgadinnye, uborka, paradicsom, friss paprika, zöldbab, hagyma, bors.

A II. sz. kompenzációs számla Németország új magyar importjának kiegyenlítésére szolgált: ennél az RM részesedésnél a magyar importőr viseli a kompenzációs támogatást, amelyet a kompenzációs forgalomba bekapcsolt magyar pénzügyintézetek egyikéhez fizet be. Ezen a számlán került elszámolásra: élő- és vágott szárnyas, vaj, (szárnyas) tojás, méz, mosatlan juhgyapjú, ágytoll, őrölt paprika, köles, szárazbab, napraforgómag, tökmag, olajos magvak, lucernamag, vörös lóheremag, egyéb lóheremagok, zöldség- és virágmagvak, fokhagyma, száraz főzelék és zöldségféle, ipari fa, kender, kenderkóc, cirokszalma, nád, tölgyfakéreg, gyógynövény, samott-kő, enyv, cirokseprű, kenderfonal, zsinag, felsőbőr, kikészített szőrme.

A Reichsbank és az MNB megegyezése 1933. június 10-én lépett életbe.⁵⁹

A II. sz. kompenzációs számlán (Magyarország németországi új importja) az alábbi áruk szerepeltek: gázzsén, ipari koks, mosatlan gyapjú, gyapothulladék, nyersbőr, cserzőanyagok, bárányszőrme és egyéb szőrmék, kátrányszínező anyagok, nyers prémhbőrök, nyersfém, ólomhulladék, redőtlen műselyem, fésűs gyapjúszalag, benzol, nyersgumi, faggyú, ricinusolaj, gyanta, illóolaj, calciumclorat, szulfát és szulfátrágya, anilinolaj- és só, szezámolaj, ultramarin, nitrobenzol, terpentinolaj, celluloid, pyretrumkivonat, kakaóbab, hydroszulfid, nyerskávé, nátrium hyposzulfid, nátron, aromásított széndioxid, ipari zsír, elektroszén, steatit, krómnikkel, huzal, nikkelhuzal, mangánhuzal, vízüveg, vulkánfiber, feldolgozott nemes szőrme.⁶⁰ Schoen a következő napon táviratban jelentette a bankegyezmény és a kormányjegyzőkönyv aláírásának lezárulását.⁶¹

Gyors intézkedést követően 1933. június 9-én már készen állt az IG Farben és az MNB 5 millió RM értékű kompenzációs szerződése zöldség- és gyümölcs kiviteléről, sőt június 12-én pótmegállapodás keretében ezen összeget 5,6 millió RM-re emelték. Az MNB ugyanis 600 000 RM devizát bocsájtott rendelkezésre a német határig történő szállításra. A korábbi megállapodásoknak megfelelően az MNB mindenkor hivatalos árfolyamon kifizette a magyar exportőröknek a pengő ellenértékét, az IG Farben pedig a teljes összeg 90%-át RM-ben (136,20 P = 100 RM) befizette a magyar exportőröknek, hozzászámítva a 25%-os maximális kompenzációs támogatást. A zöldség- és gyümölcs-üzletet lebonyolító konzorciumhoz ezúttal a nagy német cégeken kívül jelentős számban kis- és középvállalatok is csatlakoztak, amelyeket a Német–Magyar Kereskedelmi Kamara berlini képviselője fogott össze.⁶²

Az IG Farben a zöldség- és gyümölcsüzlet lebonyolítására különmegbízottat küldött Magyarországra; ugyanebben az időpontban készült el másik megbízottja, von Flügge is jelentésével, amelyben a magyar agrártermékek németországi exportlehetőségeit taglalta. Von Flügge feladata azon lehetőségek feltérképezése volt, hogyan lehet felkutatni a német iparcikkexport ellentételeként számba jöhető magyar árukat. Von Függe részletes jelentése szerint főleg mezőgazdasági termékek jöhetnek számításba, közvetlen árucseré keretében. Az IG Farben természetesen megküldte Ritternek von Flügge Magyarországról szóló jelentését, sőt később *Az osztrák népgazdaság pozíciói a magyar–német kereskedelmi kapcsolatban* című jelentését is.⁶³

Az IG Farben kompenzációs zöldség- és gyümölcsüzletéről értesülve a *Reichsverband des deutschen Gartenbaues e. V.* is jelentkezett az ellátási miniszternél magyarországi kompenzációs üzletkötésre. Különösen a szövetség szászországi szervezete óhajtotta főleg rózsatövek és gyümölcsfák korábbi magyar értékesítésű piacának újbóli megnyitását.⁶⁴

Az 1933. június 17–18-i Hitler–Gömbös találkozóra a külügyminisztérium által Gömbös számára összeállított beszélgetés-tervezet a magyar–német gazdasági viszony „ismét egészen egészséges alapra” hozását a két ország viszonyában döntőnek jelölte meg. Waldeck tárgyalásai örömdetes enyhülést eredményeztek – fejtegették –, valójában azonban a két ország közötti nagyarányú árucseré kibontakoztatására lenne szükség, amelyet a „két ország földrajzi helyzete és egymást kiegészítő gazdasági és politikai érdekei indokolnak.” Miután az új német kormány nem függ többé „szélsőséges agrárpártok jóindulatától”, Gömbös nem látta akadályát annak, hogy „a két ország gazdasági viszonya kizárólag gazdasági és külpolitikai érdek szempontjából ítéltessek meg”. Magyar részről döntő fontosságot tulajdonított a mezőgazdasági cikkek németországi elhelyezésének, német részről pedig az iparcikkek magyarországi exportját említette meg, s kérte Hitlert, vesse latba minden befolyását a német–magyar viszony javítása érdekében.⁶⁵

Gömbös a találkozón ígéretet kapott Hitlertől, hogy kivételes bánásmódban részesíti a magyar kivittelt olyan módon, hogy a politikai barátság kihasson a gazdasági kérdésekre is.⁶⁶

Gömbös a berlini megbeszélések után optimista hangvételű nyilvános kijelentéseket tett, amelyek pozitív irányú változást sejtettek a magyar–német gazdasági kapcsolatokban. „Magyarország bekapcsolódik” – írta a német népiség lapja, a *Rundschau*, s egyúttal üdvözölte Románia és Jugoszlávia közeledését is. „Németország sohasem veti be kereskedelempolitikáját imperialista fegyverként a délkelet-európai államok ellen, de természetesen nagyobb előnyökben részesíti azokat az országokat, amelyek nem vesznek részt kimondottan németellenes konstellációkban” – szölkáltak a gazdasági és politikai megfontolások közelítésére utaló ígéretek.⁶⁷

A köztudatban elterjedt félreértések elkerülése végett azonban 1933. július elején Gömbös arról informálta a berlini magyar követet, hogy Hitlerrel folytatott megbeszélés-

lései csak általánosságban mozogtak. Szükségesnek tartotta, hogy a követ a magyar kormány céljainak megvalósítását „szisztematikus munkával az illetékes faktorok útján állandóan szorgalmazza”. Gazdasági vonatkozásban csupán annyi közölnivalója volt Masirevich számára, hogy „Daitz úrral egyetértésben, aki nekünk igaz barátunk, forszírozza a magyar agrárexport előnyös fejlődését nem csupán kompenzációs alapon, hanem bizonyos preferenciák biztosítása mellett is”.⁶⁸

Az 1931. július 18-i kereskedelmi szerződés kiegészítésére szolgáló 1. sz. kereskedelmi pótmegállapodást 1933. július 22-én írta alá Berlinben Waldeck és Mayer tanácsos. A pótmegállapodás aláírását követő napokban Masirevich „Daitz barátunk” kapcsán szigorúan bizalmasan jelentette Apor Gábor bárónak, a külügyminisztérium politikai osztálya vezetőjének: „a birodalmi gazdasági minisztériumban hangsúlyozták, hogy a jelenlegi helyzetben nincs is már szükség közvetítőkre, mert maguk a hivatalos helyek (Schmidt, Darré, Ritter, Waldeck és Kepler, utóbbi a gazdasági ügyek intézője a birodalmi cancellárián) legfőbb képviselői és pártolói a magyar–német gazdasági jó viszonynak”.⁶⁹

(*A Schnurre-émlékirat – 1933. szeptember*) A magyar–német gazdasági kapcsolatok „rendbetételére” a budapesti német követségre telepített Karl Schnurre tanácsos (később az 1939. augusztusi német–szovjet gazdasági szerződés „atyja”) 1933 szeptemberében húszoldalas, nagylegzetű emlékiratban foglalta össze a német–magyar gazdasági kapcsolatok kiépítésének szükségességét. A Hitler utasítására 1933 májusában megkezdett és júliusban folytatott magyar–német tárgyalásokon elhatározott kompenzációs forgalom kiépítésével megszűnt a gazdasági kapcsolatok stagnálása. A két fél magánérdekeltségei között létrejött kompenzációs üzletek csak úgy valósulhattak meg, hogy a magyar pengő-árak és a német, illetve világpiaci árak közötti árfeszültséget segélykonstrukciókkal hidalták át. A magyar árukat gyakorta nem Németországban, hanem a világpiacon értékesítették; a búzát és a kukoricát Hollandiában, a tojást és a vágott állatot Olaszországban és Svájcban.

A kompenzációs üzletek német finanszírozása révén Magyarország kijutott a nyugat-európai piacokra; a német gazdaság előnye pedig a Magyarországon befagyaszott pengő mobilításában és a német exportügyleteknek a magyar áruk árbevételéből történő finanszírozásában rejlett. Német részről ugyan hátrányt jelentett, hogy a tranzakciók nem jelentek meg a magyar–német kereskedelmi mérlegben, amely így a korábbihoz hasonlóan erősen passzív maradt Magyarország számára. A külpiacon értékesített magyar áruk tranzakcióiban pedig német részről csak nagyobb, tőkeerős konszernek vehettek részt, amelyek képesek voltak az árfeszültségek áthidalására. A kis és közepes német exportcégeknek meg kellett elégedniük a soványabb klíring- és kompenzációs forgalommal.

Schnurre a német–magyar együttműködés politikai szükségszerűségéből indult ki. A magyar külpolitika irányát elemezve rámutatott, hogy Gömbös törekvéseinek középpontjában a revíziós kérdés szerepel, amelynek megoldásában Olaszországra és Németországra támaszkodik. Gazdasági szükségszerűségéből és az olasz kívánságokat követve emellett lehetőség szerint az Ausztriához fűződő kapcsolatai kiépítésére is törekszik. Magyarország így a Róma–Berlin–Bécs–Budapest erőterétől politikai és gazdasági támogatást remél. E célt szolgálják az 1932-ben életbe lépett háromhatalmi preferenciaszerződések (Brocchi-szerződések) Olaszország, Magyarország és Ausztria között. Emellett döntő súllyal esik latba a Németországhoz fűződő gazdasági és politikai kapcsolatok teljessé tétele. A magyar külpolitika ezen beállítottsága a kisantant országokkal (különösen Csehszlovákiával), valamint az őket védő Franciaországgal szembeni ellenérzésből származik.

Gömbös politikai beállítottságából következett a dunai konföderáció minden módozatának elutasítása, mivel akadályozná a magyar revíziós politikát; elutasította továbbá az Ausztriával való együttélés minden formáját is. E magyar politikai vonal minden tekintetben megfelel a német politikai szükségleteknek. Az osztrák kérdésben tanúsított magyar állásfoglalás garanciát jelent számunkra – fejtegette –, hogy Délkeleten semmiféle kombináció nem valósítható meg nélkülünk, legyen az francia–cseh lobogó alatti Duna-konföderáció, vagy olasz–osztrák–magyar és esetleg román befolyási szféra ellenünk irányuló, kizáró jelleggel. Ha nem támogatjuk a Gömbös-kormány érzelmileg is Németországra orientálódó politikáját a Magyarországnak szükséges mértékben, elveszítjük e számunkra szükséges garanciát, s elkerülhetetlenül erőteljesen növekedne az olasz befolyás nemcsak Magyarországon, hanem a hármas szerződés révén Ausztriában is. Ha Magyarországot átengedjük Mussolini befolyási törekvésének, akkor elveszne a magyar külpolitika önállósága és a jelenleginél erőteljesebb olasz színezetet nyerne – írta. „Ezzel jelentősen romlanának Olaszországgal szembeni pozícióink az ausztriai és a délkelet-európai kérdésben. S ha esetleg valamiféle ausztriai események következtében egyetértés jönne létre Olaszország és Franciaország között a dél-tiroli kérdésben, Magyarország nem tudna ilyen nyomásnak ellenállni, valamint Ausztriával és szomszédjaival együtt minden olyan kombinációhoz alkalmazkodna, amely minden erőteljes német támogatást elutasít.”

Magyarországnak Németország ellen irányuló esetleges tervekben való részvétele ellen csak akkor kapunk garanciát – írta Schnurre –, ha Magyarországot szorosabban magunkhoz kötjük, amely jelenleg egyedül gazdasági területen lehetséges. A két népgazdaság összekapcsolását a fontos magyar áruk kielégítő mértékű németországi értékesítése révén lehet elérni, Olaszországhoz és Ausztriához hasonlóan.

A Német Birodalom vezetése felismerte Magyarország szorosabbra fűzésének politikai szükségességét; Schnurre azonban nem tartotta elégségesnek az eddigi megállapodásokat. A két népgazdaság szervezeti kapcsolódását kétféleképpen látta megvalósíthatónak: a magyar termelés átállítása a tényleges német szükségletekre és a magyar áruk preferenciális kezelése a német piacon versenyképességük helyreállítására. Mivel a magyar mezőgazdasági termékek (búza, liszt, vágott marha stb.) kivitele a német mezőgazdasági termelés védekezése miatt csak korlátozott mértékben érvényesül, Magyarországnak át kell állítania termelését a tényleges német szükségletek egy részének fedezésére. Németország a tengerentúlról behozott nyersanyagainak egy részét Magyarországtól vásárolhatná, s ez érdekében is állna. Messzemenő lehetőségek kínálnak az olajos magvak (len, repce, ricinus, szója) és egyéb ipari növények (lenrost, kender) termelésében és szállításában is. A lentermelés kibővítéséről és az 1934. évi 25–30 000 t próbavásárlásáról folyó tárgyalások sikeres lezárulása esetén 1935-re az éves német lenmagszükséglet egynegyedét kitevő 100 000 tonnás kontingens szállítását helyezték kilátásba. A nem olajtartalmú vetőmagvak exportjánál a lóhere- és a lucernamagok foglalták el a legnagyobb helyet. Még a zsírárak is szóba jöttek, amelyeket eddig a németek kizárólag a tengerentúlról hoztak be.

E magyar termékek értékesítése a német piacon csak preferenciális kezeléssel volt lehetséges, mivel Magyarország nem versenyképes a prohibítív (tiltó) német védelem, illetve a formális, aranystandardhoz ragaszkodás következtében megemelt pengő-árak miatt. A német–magyar kereskedelmi szerződésben rögzített nyílt preferenciák sem léphettek életbe a legnagyobb kedvezményrel rendelkező országok (főleg az Egyesült Államok) hozzájárulása nélkül. A gazdaság segédeszköze az abnormális valutahelyzet kihasználása volt, amely lehetővé tette, hogy a német érdekeltek 15–45% pengő-fel-

arat fizessenek a magyar exportőröknek, amely végeredményben preferenciával ért fel. Német részről e hozzájárulás nem jelentett különösebb áldozatot, csupán az exportügyletekben kialakult százalékos pengő-leértékelés fejeződött ki. Magyarország kívánsága az volt, hogy Ausztriához és Olaszországhoz hasonlóan kölcsönös preferáláshoz jusson.

A német–magyar külkereskedelmi forgalom jelenleg csökkenő tendenciát mutat – írta Schnurre – az osztrák és olasz áruk preferálása, illetve a magyar ipari protekcionizmus miatt a német áruk kiszorulnak a magyar piacról. A kölcsönös áruforgalom nagyvonalú preferenciális szabályozásakor a magyar miniszterelnök ígérete szerint a német ellenkövetelések a magyar ipari protekcionizmus leépítésére vonatkozhatnak, s így ez kibővíthetné a piacot a német készáruk előtt. Az osztrák és olasz preferenciák miatt hátrányban lévő német árukra (autó, textil, acél- és papíráruk stb.) hasonló preferenciális kezelést lehetne alkalmazni bizonyos kontingentálás keretében. A Németországba irányuló magyar áruforgalom megélénkülésével automatikusan jelentős transzferlehetőségek adódnanának, amelyek jelenleg rendkívül hiányoznak. A német export így a jelenleginél sokkal erőteljesebben uralná a magyar piacot.

Schnurre a Brocchi-szerződésekkel⁷⁰ ellentétben a preferálás egyszerűbb technikái lebonyolítását javasolta. Új javaslatként felvetette: a magyar kormány által bizonyos mennyiségű és fajtájú árua fizetett exportprémiumból a német fél a vámtételekből befolyt összegből meghatározott összeget térítsen vissza. Mivel Magyarországnak a visszatérítés pengőben történne, esetleg lehetővé válna a befagyasztott 60 millió pengős német követelés kedvező finanszírozása. Az export-premizálás és a visszatérítés hasonló rendszerét lehetne alkalmazni bizonyos német áruk magyarországi exportjánál, de természetesen a magyar kormány által visszatérített összegnek kisebbnek kellene lennie, s le lehetne vonni a német visszatérítésből. Mivel a német exportot már most is zárolt márkával, dollár-bonddal és conversionscripts-el premizálják, ezáltal könnyebben lehetne elrejteti a magyarországi exportkedvezményezést.

A jövőre vonatkozóan mindkét fél számos áruja vámmentességet élvezne; a nem versenyképes áruk (német részről a kősó, kocsz, kőszén, káli; magyar részről: olajos-magvak) támogatására azonban ún. tartalék-alapot (*Reservefond*) kell létrehozni, amely a szállítási költségekhez vagy a termelési költségekhez járul hozzá, s így versenyképessé teszi e termékeket. Mivel elsődleges cél a Németországba irányuló magyar export biztosítása, a visszatérítendő összegeket erőteljesen Magyarország javára kell megállapítani, s preferenciát nyújtani az olajos magvak termesztésének. A politikai célt azzal érhetnénk el – folytatta Schnurre –, ha növekedne Németország részesedése a magyar kivitelben, mivel azt jelenleg Ausztria, Olaszország és majdnem Csehszlovákia is megelőzi. Lehetőség nyílna a preferálás lépcsőzetes megvalósítására, amely a német mezőgazdasági körök érdekét is szolgálná. Német részről azon ipari készáruk preferálása jöhetne számításba, amelyek a külföldi konkurencia térnyerése és a magyar ipari fejlődés következtében háttérbe szorultak: háztartási iparcikkek, textil- és elektro-ipar, papíráruk, alpakka készletek, orvosságok, lakkok és firniszek. A készáruk magas magyar védővámjai és az önkényes behozatali engedélyrendszer semlegesítésére Schnurre azt javasolta, hogy a magyar kontingentálási eljárás keretében néhány fontosabb iparcikkre preferencia nélküli rögzített kontingenst kellene szerezni, amely így kivonná magát a kereskedelmi minisztérium önkényes előírásai alól.

Schnurre már előzetesen megbeszélte javaslatait Winckler Istvánnal, az 1932 végén felállított Külkereskedelmi Kamara elnökével; a német–magyar árucserre új irányainak kiépítését és a Németország részéről Magyarországnak nyújtandó preferenciák kérdését

teljesen titkosan kezelték; Winchkleren kívül csak Gömbös és néhány miniszter tudott róla, s a további tárgyalásokat Winchkler tartotta kézben.⁷¹

A rövidesen elkészített német–magyar preferencia-szerződésben a birodalmi kormány egyetértett azzal, hogy kiviteli prémiumokkal lehetővé teszi bizonyos mennyiségű magyar áru Németországba szállítását, Magyarország pedig ellenszolgáltatásként export-prémiumot nyújt. Megállapodtak a vámtételekből származó tartalékalap képzésében, amelyből a vámmentes, de árfeszültségeket okozó árukat (kőso, kőszén, koks, káli, illetve olajos magvak) dotálják. Az exportkedvezmények lebonyolítására és a kétoldalú elszámolásra a felek privátjogilag szervezett társaságot hoztak létre a preferált áruforgalom felügyeletére, amely kifelé csak a kétoldalú kompenzációs forgalom megkönynyítésére szolgáló társaságként szerepelt. A preferenciaszerződés tételes rögzítésekor 46 265 000 RM kontingensben állapodtak meg, a visszatérítés összege pedig 18 407 700 RM-et tett ki.⁷²

Winchkler István – Gömbös megbízásából – londoni útjáról visszatérőben kívánta Berlinben véglegesíteni a megállapodásokat. Mivel Gömbös nagy jelentőséget tulajdonított az ügy előrehaladásának, s az adott pillanatban hajlandó lett volna a magyar részről szükséges rendelkezések (a magyar mezőgazdaság és ipari termelés esetleges átállítása) önkényes megvalósítására is, Ritternek nem volt kifogása egynapos találkozó vagy egy későbbi konkrét megbeszélés ellen. Az AA-ban és a gazdasági minisztériumban pozitívan viszonyulnak e tervekhez – írta Schnurrénak –, a pénzügyminiszter azonban vonakodik az anyagi kihatások miatt, s véleménykülönbség van a kabinetben is.⁷³

(Franz von Papen alkancellár magyarországi megbeszélései) Gömbös Gyula 1933. szeptember közepén magyarországi vadászatra hívta meg Franz von Papen alkancellárt, aki szerint e feltűnés nélküli látogatást nagyon jól ki tudnák használni a „közösen szívünkön fekvő” dolgok megbeszélésére.⁷⁴ A megbeszéléseken Gömbös hangsúlyozta szilárd elhatározását: nem enged a Duna-konföderációra vagy Ausztria–Magyarország restaurációjára irányuló terveknek. Behatóan megvizsgálták a magyar–német gazdasági kapcsolatokat, amelynek során Gömbös gazdasági vegyes-bizottság létrehozását sürgette.

A Horthyval folyó négy szemközti beszélgetésen a kormányzó melegen beszélt Németországhoz fűződő barátságáról, s átadta Papennek az I. osztályú szolgálati keresztet. Papen Bethlennel és Kányával együtt meglátogatta a német kolóniát, ahol „a birodalmi németek egyesületének elnöke és az NSDAP helyi vezetőjének üdvözlő szavai után hosszú beszédet tartott az új Németországról”.⁷⁵

A magyarországi látogatásával rendkívül elégedett alkancellár szeptember 21-én teljesen titkos táviratot küldött Budapestről Hitlernek. A kormányzó és Gömbös miniszterelnök felkért – írta Papen – „juttassam kifejezésre csodálatukat államférfiúi teljesítménye miatt”; látogatása során „sok figyelmességgel”, „őszinte barátsággal”, a „szoros szövetség” jeleivel találkozott Magyarország részéről, s kérte Hitlert, küszöbönálló hannoveri előadásában tegyen „gyümölcsöző kijelentéseket bizonyos kérdésekről”.⁷⁶

(Német gazdasági körök a gazdasági kapcsolatok kiépítéséért) Időközben a *Berliner Tageblatt* Szívügyünk e barátság ápolása című cikkében megszelleztette a Schnurre-féle emlékirat azon fő elképzelését, miszerint Magyarország csökkenti gabonatermesztését és a Németországnak szükséges árucikkek (elsősorban olajos magvak és szójabab) termelésére tér át.⁷⁷

Közben Hitler kancellár 1933. szeptember 20-án bemutatkozó látogatáson fogadta Masirevich Szilárd berlini magyar követet. Bernhard Wilhelm von Bülow (1885–1936)

külgügyi államtitkár jelenlétében mintegy félórás megbeszélésre kerül sor, amelyen kezdetben Kánya párizsi útjáról, majd legnagyobb terjedelemben az utódállamok és a magyarországi német kisebbség helyzetéről esett szó. Utóbbit Masirevich a magyar–német barátság legkényesebb pontjaként jellemezte.⁷⁸ Ugyanakkor Nemeshegyi tanácsos a Papen–Gömbös megbeszélésre hivatkozva már 1933. szeptember 24-én kérte az AA-t, alakítsák meg a német–magyar gazdasági vegyes-bizottságot.⁷⁹

A Külügyi Hivatalhoz egyre-másra érkeztek javaslatok a német gazdasági köröktől a Magyarországgal kiépítendő gazdasági kapcsolatokat illetően. Ezek rámutattak arra, hogy a nemzetiszocialista Németországot az elsők között üdvözlő Magyarországgal gazdaságilag is alá kell támasztani a barátságot, mert csak a 16–18. helyen szerepel Németország kereskedelempolitikájában. Magyarország számára a viszonylag kis engedmények is nagy szerepet játszanak; mindenesetre ezen engedményeket nem a legnagyobb kedvezmény keretében kell érvényesíteni, mert akkor azt a többi, legnagyobb kedvezményt élvező országra is ki kell terjeszteni. Magyarország Németországba irányuló kivitelénél ők is főleg mezőgazdasági termékekkel számoltak. Mivel Németország immáron saját termeléséből is fedezi kenyérgabonáját, a szóba jöhető magyar exportot elsősorban a repce, lenmag, napraforgómag, zsír és ágytoll szállítására szűkítették le. A Hollandiával, Belgiummal, Dániával stb. kötött legnagyobb kedvezményű szerződések miatt pedig kizártnak tartották a szerintük már egyébként is jelentős magyar szárnyas-, tojás-, vaj- és ló-kivitel további támogatását. Ellenszolgáltatásként Magyarországnak természetesen megfelelő mennyiségű iparcikket (elsősorban elektro-ipari termékeket, textilárukat és gépeket) kell átvennie – hangzottak javaslataik.⁸⁰

(Az 1934. február 21-i második magyar–német kereskedelmi pótegyezmény és hatása) Schnurre 1933. november végén említette először Nickl Alfrédnek szeptemberben kidolgozott tervezetét, amely az exportok saját eszközökkel történő premizálásán alapult. A magyar fél többet, a németek kevesebbet premizálnának és a németek – saját prémiumaik levonása után – készpénzben visszatérítenék a magyar prémiumokat. A vámmentes áruk premizálására külön alap létesítését javasolta. Schnurre nem rejtette véka alá azon német feltételt, hogy cserébe „véget kell vetni az előnyben részesített osztrák, olasz és francia kontingenseknek is”.⁸¹

A kereskedelmi kapcsolatok normalizálásának és kiépítésének mindkét országban jelentkező igénye a második magyar–német kereskedelmi pótegyezmény formájában öltött testet. Az előzetes tárgyalások Winckler István és Karl Ritter között már 1933 decemberében megindultak. A leendő egyezmény alaki részét illetően Ritter nehézkessé tartotta az olasz Brocchi nevéhez fűződő rejtett preferenciális vámrendszert, ezért a magyar–német viszonylatban nem kívánta alkalmazni. A Schnurre által előterjesztett megoldásban kifogásolta, hogy Németországban az ipari kivitel nyílt állami támogatása népszerűtlen feladat és belpolitikai nehézségekhez vezetne. Ezért megfontolandónak tartotta Winckler István korábbi javaslatát, amelynek értelmében a két ország áruforgalmát magyar és német központi kereskedelmi szerv intézné, amely feltűnés nélkül, könnyen elszámolhatná a kölcsönös vámvisszatérítéseket.

A magyar törekvések arra irányultak, hogy a kölcsönös könnyítések elsősorban ne a vámokat érintsék, hanem az egyéb kereskedelempolitikai akadályokat szüntessék meg. Hiszen a vámok, ahol nem prohibítívek – érvelt Winckler – másodrendű fontosságúak; a magyar vámvédelem egyébként is mérsékelt, s egy cikk esetében sem áthághatatlan. Ellentétben a német gyakorlattal, ahol több fontos magyar exportcikk 100–200%-os értékvémmel találja szemben magát. Ritter elfogadta érvelését, s megállapodtak abban,

hogy vámvisszatérítéseket csak ott alkalmaznak, ahol az export érdekében feltétlenül szükséges.

Az egyezménnyel német részről egyenlő versenyfeltételeket kívántak szerezni a magyar piacon az olasz és osztrák árukkal szemben. Winckler kertelés nélkül Ritter tudomására hozta, hogy e törekvést „az elképzelhető legszerencsétlenebb startnak” tekintené. Kifejtette azt a magyar álláspontot, hogy „a német viszonylatot a másik két viszonylat mellé, kiegészítésül, nem pedig ellene, versenytársul gondoltak kiépítendőnek”. Ritter megértést mutatott ezen érvekkel szemben. Együttáll megállapodtak, hogy kívánságaikat kölcsönösen három csoportba sorolják: az elsőbe olyan exportcikkek kerülnek, amelyekre a másik félnek szüksége van, tehát csak harmadik államok versenyével szemben támasztanak előnyre igényt. Az olasz vagy osztrák érdekekbe ütköző cikkeket e listára német részről nem veszik fel. A második csoport magyar listáján a német belső termelést érintő cikkek, a német listán az olasz vagy osztrák érdekekbe ütköző cikkek, a harmadik csoport csak német listáján magyar termelési érdekeket érintő cikkek szerepelnek.⁸²

A küszöbönálló tárgyalásokon magyar részről taktikailag helyesebbnek tartották, ha azok a magyar kiviteli lehetőségek megvizsgálásával kezdődnek. Az osztrák és olasz politikusoknak egyelőre csak annyit említettek, hogy német kivánságra 1934. január 16-án kereskedelempolitikai tárgyalások indulnak Németországgal. A magyar delegációt Nickl Alfréd, a külügyminisztérium gazdaságpolitikai osztály vezetőjének távollétében Péteri Ödön vezette; tagjai voltak Péchy Tibor miniszteri tanácsos és Fabinyi István miniszteri osztálytanácsos (földművelésügyi minisztérium), Ferenczi Izsó államtitkár-helyettes és Schlick István miniszteri tanácsos (kereskedelmi minisztérium), Nemeshegyi Tibor miniszteri tanácsos (pénzügyminisztérium), Lähne, a külügyminisztérium gazdaságpolitikai osztályának referense, valamint Nemeshegyi Oszkár a berlini magyar követségről és Winckler István, a Külkereskedelmi Hivatal elnöke. A német delegációt Waldeck titkos tanácsos, a birodalmi gazdasági minisztérium miniszteriális igazgatója vezette; tagjai voltak Seidel pénzügyminisztériumi miniszteri tanácsos, Müller élelmezésügyi miniszteri tanácsos, Benzler, a Külügyi Hivatal követségi tanácsosa és Rheinhardt, a gazdasági minisztérium kormánytanácsosa.⁸³ Winckler diplomáciai csatornákon megkísérelte elérni von Flügge részvételét a kereskedelmi tárgyalásokon, akit „káprázatosan nagy felkészültségű” agrónomusnak, „nyílt fejű európaernek” tartott, aki „a magyar leckét jelesre megtanulta”, s tőle jótékony hatást várt a német bürokrátákra.⁸⁴

Az 1934. január közepén⁸⁵ megkezdődött magyar–német gazdasági tárgyalások eredményeképpen 1934. február 21-én német részről Hans Georg von Mackensen követ és Max Waldeck titkos tanácsos, magyar részről pedig Fabinyi Tihámér Budapesten aláírta az 1931. július 18-i kereskedelmi szerződés második pótegyezményét, valamint egy bizalmas megállapodást a német–magyar kereskedelmi forgalom támogatásáról.⁸⁶ Nyilvánosságra csupán a pótmegállapodás és a záró-jegyzék került. A pótegyezmény keretszerződéses jellege az áruforgalom támogatására vonatkozó bizalmas megállapodásokat segítette. A német kormány kötelezte magát a magyar termékek németországi bevitelének kompenzációs- és kliringegyezmények keretében történő – lehetőség szerint – támogatására, a magyar kormány pedig a német áruk magyarországi bevitelének méltányos kezelését ígérte meg. A negyedik cikkely kilátásba helyezte továbbá, hogy Németország számára kedvezően életbe léptetnek bizonyos, az 1931-es kereskedelmi szerződésben kellőképpen még nem rögzített vámkedvezményeket. A pótegyezmény kormánybizottság felállítását irányozta elő, amelyek közvetlen érintkezés révén szabályozzák a felmerülő kérdéseket.

A magyar–német áruforgalom támogatásáról szóló bizalmas megállapodásban Németország egyetértett azzal, hogy évente 22 millió pengő kiviteli támogatással a lehető legnagyobb mértékben előmozdítja az „A” mellékletben szereplő magyar árucikkek németországi kivitelét. Ezen összegben belül 6,5 millió P-t a búza, takarmányárpa, köles és kukorica, 2 millió P-t az olajos magvak, 8,5 millió P-t a sertésszalonna és zsír, 5 millió P-t pedig a mellékletben szereplő egyéb áruk (búza, takarmányárpa, köles, kukorica, bab, lencse, lenmag, vörös lóheremag, dohánylevél, szilva, vágómarha, nyersszalonna, liba, nyúl, fácán, sertésszár, vaj, túró, sajt, tyúktojás, méz, bor, lecsó) kivitelének támogatására irányoztak elő.

Különösen titkos megállapodásban rögzítették, hogy Németország ezen összeget a Magyarországon befagyasztott német árukövetelésekből bocsátja a magyar kormány rendelkezésére. Az „A” mellékletben rögzített árumennyiség az 1933-as kvótán felül jelentős pótlólagos kivitel tett lehetővé Magyarország számára. E kiviteli támogatással Magyarország kiváltságos helyzetbe került áruival a német piacon, mert nemcsak megkerülte a német vámokat, hanem kiegyenlítőddt az árfeszültség is az alacsony világpiacon áruk és a magas magyar belföldi áruk között. A kiviteli támogatás az ún. Brocchi-szerződés hitelkezdvezményeihez hasonlóan hatott, de azokkal szemben jelentősen egyszerűsödött a kiviteli támogatás visszatérítési eljárása. A Brocchi-szerződésekkel ellentétben – ahol kölcsönös hitelkezdvezményeket rögzítettek – az új magyar–német megállapodásokban Németország egyoldalú kedvezményeket nyújtott, amely adott esetben megkönnyíthette a szerződések kereskedelempolitikai védelmét.

A megállapodások értelmében Németország a vámkezdvezmények életbeléptetésén kívül jelentős gazdasági ellenszolgáltatásokat kapott. A nyolcoldalas „B” mellékletben Németország szilárd beviteli kontingenst kapott árucikkeinek magyarországi bevitelére, amely a német külkereskedelemnek nem lebecsülendő biztosítékokat nyújtott a magyarországi bevétel engedélyezési eljárásának önkényes kezelését német részről nem teljesen alaptalanul kifogásoló addigi gyakorlattal szemben. A német szállítások az alábbi fontosabb árucikkek terjedtek ki: káli, koks, papíráruk, fésűsfonalak, gyapjú, cipők, üvegáruk, szerszám- és nemesacél, mechanikai alkatrészek, ólomlemez, konyhai berendezések, lepárló készülékek, szivattyúk, festékmalmok, varrógépek, nyomdagépek, mosógépek, személygépkocsik, elektromos fűtőberendezések, távirókészülékek, gyűjtőgyertyák, gramfonok, játékok, fotópapír.

A megállapodásoktól német részről a Magyarországon befagyasztott kb. 65-70 millió RM árukövetelés és kb. 40 millió RM pénzügyi hitel felszabadítását remélték, s azzal számoltak, hogy áruforgalom-követeléseiket három-négy éven belül fel lehet számolni. Úgy vélték, a Magyarországra irányuló német kivitel megszabadíthatják a devizafelártól is, amelyet a pengő-diszagió kiegyenlítésére a magyar beviteli kereskedelemnek vagy a német kiviteli kereskedelemnek kellett viselni. A devizafelártól való szabadulás pedig preferenciaként hat a magyarországi német kivitelre és a Brocchi-szerződésben Magyarország részéről Olaszországnak és Ausztriának nyújtott vámkezdvezmények bizonyos tartalcát képezi. Kedvezőnek tartották a Németország számára elfogadott 150 000 tonna közszen és bizonyos műszálas termékek pótlólagos kiviteli lehetőségét is.

Az áruforgalom támogatásáról aláírt megállapodást 1937. április 1-ig tartó érvényességgel kötötték, s a felek kijelentették: előzetesen három hónappal korábban jelezni kell, ha a szerződés feltételeinek alapjaiban történő változtatására irányuló körülmények lépnek fel. A magyar kormánnyal folyó tárgyalások során Németország nem hagyott kétséget afelől, hogy egy magyar–osztrák, vagy magyar–olasz vámuniót ilyen körülménynek tekintene. „Még várni kell annak megítélésével – írta Ritter –, hogy a megállapodás

megkötésével mennyire sikerült elérni Magyarország politikai függetlenségének erősítését nem csak a kisantanttal, hanem Olaszországgal szemben is. A német delegációnak az a benyomása, hogy – a Németország által a megállapodásban nyújtott előnyökkel – erősödött Magyarország ellenállása Olaszország egyidejű nagyon erős politikai nyomásával szemben. Azzal lehet számolni – vélekedtek német részről –, hogy Magyarország politikai és gazdasági cselekedeteiben figyelembe veszi a Németország részéről nyújtott nagyon jelentős gazdasági előnyöket. Becsléseik szerint a kedvezményben részesített németországi magyar kivétel a szerződés kiteljesedésével 1936-ra eléri az akkori áron számított 60 millió P-s évi összeget. Az 1933. évi kivétel ezzel szemben kb. 45 millió P, amelynél figyelembe kell venni, hogy a magyar összkivételnek csupán egyharmada esik az új egyezmény előzetes szabályozása alá.⁸⁷

A megegyezés olyan értelmű záradékot is tartalmazott, hogy a két kormány a megállapított legnagyobb mennyiség kihasználását nem csökkenti harmadik országgal kötött megállapodás esetében. E kitévelt nyilvánvalóan német nyomásra rögzítették, hogy védelmet nyújtson a Brocchi-szerződések Németország hátrányára történő további kiépítése ellen. A német követségek egyúttal titkos felszólítást kaptak: kísérik különös figyelemmel a Magyarország és harmadik ország közötti gazdasági megállapodásokat.⁸⁷

A szerződésben rögzített árucserén kívül további áruszállítási megállapodások születtek. Waldeck titkos jegyzékváltásban értesítette Péteri Ödönt, a magyar delegáció vezetőjét, hogy tekintettel a magyar kormányra a német bevétel támogató különleges engedményeire – a német kormány további vaj, sajt, tőrő és tojás mennyiséget vesz át. E többletkontingens fenntartását 1935. január 1-től is kilátásba helyezték. Ígéretet tettek további füstötlen szalonna, nyúl, fácán, fogoly, sertésszír és 6000 db vámkedvezményes vágómarha-kontingens átvételére.⁸⁸ Még ugyanezen a napon Waldeck levélben értesítette a magyar delegáció vezetőjét, hogy német magánérdekeltségek kidolgozták egy zsírfeldolgozó üzem (*Kettlerenderlard*) tervét, a megállapodásaik értelmében a kormányok latba vetik befolyásukat a tárgyalások 1934. április 1-ig történő sikeres lezárulása érdekében. Az üzembe helyezést 1934. szeptember 1-re tervezték, s a német kormány hajlandó volt hozzájárulni évi 100 000 q sertésszír vásárlásához, ezzel 70 000 q-val megtoldva a szerződésben szereplő mennyiséget. Az üzembe helyezés elhúzódnia esetére többféle megoldást dolgoztak ki a zsírszállítások biztosítására.⁸⁹

Közvetlenül a második pótegyezmény aláírása előtti napokban pedig titkos egyetértés született a két kormány között arról, hogy német részről elismerik a Németországba irányuló magyar gyümölcskivétel egészségügyi állapotát, az ellenőrzés csupán szűrőpróbaszerű vizsgálatokra korlátozódik, s a technikai részleteket közvetlenül tárgyalják meg.⁹⁰ A külügyminiszter pedig az EDEKA kereskedelmi hálózat központjának kérdésére válaszolva kifejtette, hogy „*élénken üdvözlé*” a német–magyar gazdasági kapcsolatok támogatása érdekében álló, minél jelentősebb mennyiségű magyar mezőgazdasági termék beszerzését.⁹¹ Márciusban a magyar nád kapott vámkontingenst.⁹² Május elején az ellátásügyi, a gazdasági, a külügy- és a pénzügyminisztérium és a *Reichsstelle für Milcherzeugnisse, Öle und Fette* közötti reszort-megállapodás jött létre a Magyarországról behozandó szalonna és zsír ügyében. Kimondták, hogy a Reichsstelle és a magyar küldöttség május 4-én kezdődő tárgyalásán „politikai okokból pozitív megállapodásra kell jutni” 50 vagon magyar szalonna és zsír május végéig történő szállításáról. A német kormánybizottság eladási veszteség esetén kártérítést, s az ügylet lebonyolításához esetleg szükséges tőkekiegészítést helyezett kilátásba.⁹³ Az 1934. évi gyümölcs- és zöldségkompenzációs üzletre a május 17-i német kormánybizottsági határozat értelmében 2 millió RM állt rendelkezésre, amelyben az IG Farben bonyolítóként vett részt.⁹⁴

A magyar–német kereskedelmi forgalom kilátásainak javulásával egyidejűleg 1934. március közepén a magyar–német konzultációs paktum meghíusulása és Gömbös közzelgő római látogatása ismét némi idegességet vitt a két ország kapcsolataiba. Március 9-én Masirevich berlini magyar követi kormány megbízásából a római konferenciáról tájékoztatta az AA-t: az olasz kormány arra a gondolatra jutotta, hogy politikai területen demonstratív jelleget kölcsönöz a találkozóknak, s azt kívánja, hogy Olaszország, Magyarország és Ausztria között fennálló szerződéseket valamilyen formában összekösse egymással. Magyarország szilárd elhatározása: nem lép be semmiféle exkluzív megegyezésbe, sokkal inkább azon fáradozik, hogy Németország számára nyitva hagyja a lehetőséget a megfelelő időpontban történő csatlakozáshoz.

Május 16-án Masirevich nagykövet ismét felvetette Bülownak a konzultatív szerződés szóbeli megegyezésére vonatkozó korábbi javaslatát. „Nyilvánvalóan még csak arra ment a játék, hogy alibit biztosítsanak a már fennálló római megállapodásra” – vélekedett Köpke.⁹⁵ Bülow az egész ügyet „rosszszíűnek és alibikeresés-jellegűnek” tartotta, s úgy vélekedett: „ha mi szóbeli konzultatív szerződést kötünk, a magyarok Olaszország szoros kíséretében védve vannak a német szemrehányások elöl”, ezért – minisztere engedélyével – a magyar követ látogatásakor ismételt elutasította a „szóbeli garancia-paktumot”.⁹⁶ Három nap múlva Bülow a budapesti német követnek küldött információ-jában meglehetősen ingerült hangot ütött meg. A Magyarország és Olaszország közötti konzultatív paktum ellen semmi kifogásunk nem lenne – írta –, de nem felel meg a Magyarország és Németország közötti szoros baráti viszonynak, ha most Magyarország, Olaszország és Ausztria olyan egyezményben találkozik, amelynek félreismerhetetlenül Németország-ellenes éle van. A magyar kormány a konzultatív szerződés kötéséről szóló, Németországnak tett javaslatát nem a német–magyar viszony megszilárdításának lépéseként értékelte, hanem alibikeresésnek a római konzultatív szerződésben való szándékozott részvételére. Ne csináljon titkot abból – szólította fel Mackensent –, hogy a német–magyar viszony jövőbeni alakulását jelentősen befolyásolják majd a római konzultatív paktum gyakorlati kihatásai.⁹⁷

Ugyanebben az értelemben nyilatkozott Neurath külügyminiszter az öt felkereső Masirevichnek, miközben üdvözölte a követ optimista felfogását, hogy a római szerződés után Gömbös megőrizte cselekvési szabadságát.⁹⁸

Köpke az ügyről készített összefoglalójában leszögezte, hogy a Magyarországgal szembeni német politika csak általános irányvonallal rendelkezik, amely nem kötelezi őket minden egyes konkrét esetben pontos, precíz magatartásra. Mivel e kapcsolat a két nép érdekközösségének és szövetségének természetes kifejezője, kihatásai nem elsősorban Magyarország magatartásától is függenek. Magyarország nem követelheti érdekeinek tekintete vételét Németországtól, ha ő figyelmen kívül hagyja a német érdekeket. A magyaroknak tisztában kell lenniük azzal, hogy ha mi nem is szándékozunk politikai kombinációkba bonyolódni a kisantant országaival, ezen államokkal szemben álláspontunk nem azonos Magyarországgal és a német kereskedelempolitikát nem irányítják politikai szempontok, jóllehet – mint a Magyarországgal kötött legutóbbi gazdasági egyezmény mutatja – hajlandók vagyunk barátainknak jelentős áldozatot hozni.⁹⁹

Az 1934. február 21-i magyar–német gazdasági megegyezésen nyugvó azonnali magyar tojás, búza, árpa és vajszállítások eredményeképpen már az első negyedévben – magyar statisztikák szerint – 1 436 000 millió pengő magyar aktívum keletkezett a két ország kereskedelmében. A német statisztikák pedig – amelyek a tranzitárukat nem számolták – 3 millió RM német passzívzaldót állapítottak meg. Mackensen követ június közepén készített jelentésében aggódva állapította meg, hogy a német behozatal

rovására jelentősen emelkedett a Magyarországra irányuló olasz és osztrák behozatal (1934 első három hónapjában 6,5 millió P-ről 10,8 millió P-re, illetve 13 millióról 14 millióra az előző év hasonló időszakához képest. A német behozatal pedig 15 660 000 P-ről 13 091 000 P-re csökkent).

A magyar kereskedelmi minisztériumban Mackensen kifejtette Péteri és Ferenczi államtitkároknak, hogy ilyen, a Németország rovására irányuló tendenciát nem tudnak elfogadni, s az osztrák és olasz kontingensek bővítésének megfelelően a német szállításokat is bővíteni kell. Ferenczi azt válaszolta, hogy az ilyen irányú áruforgalom még a gazdasági tárgyalások életbe léptetése előtt indult meg, s az áprilisi forgalom már kiegyensúlyozott forgalmat mutat. Egyúttal visszautasította Mackensennek az Olaszország és Ausztria részére újlag engedélyezett kontingensek részleteire irányuló kérdéseit. Péteri államtitkár, akivel Mackensen bizalmasabb viszonyban állt, később négy szemközti beszélgetésükön elmondta a nagykövetnek, hogy a német kontingensek eddigi kihasználása kapcsán meg kell vizsgálni emelésük lehetőségeit. Ígéretet tett arra, hogy megküldi Mackensennek a kormánybizottság legutóbbi ülésén kilátásba helyezett kimutatást a német behozatali kontingensek eddigi kihasználásáról.¹⁰⁰

A fizetési forgalom folyamatosága egyúttal a Magyarország és Németország között már régóta tervezett utazási forgalom szabályozását is eredményezte. Az 1934. december 15-én életbe magyar–német utazási egyezmény értelmében a Magyarországról Németországba utazók havonta és személyenként 500 RM-re jogosultak, illetve ellenkező esetben 500 RM-nek megfelelő pengő értékben.

A magyar kereskedelmi mérleg Németország viszonylatában 1934-ben döntően megváltozott az előző évihez képest: passzív szaldója 1934-ben Magyarország számára jelentős aktívummal zárult. 1933 első kilenc hónapjának 44 220 000 pengős behozatala és 28 571 000 pengős kivitele 1934 hasonló időszakára 44 835 000 pengős behozatalra és 56 669 000 pengős kivitelre váltott át. A Magyarország és Németország közötti árucseré már 1934 első kilenc hónapjában elérte az 1933. évi összértéket, tehát volumene jelentősen emelkedett.

A magyar kereskedelempolitika másik jelentős eseménye az 1934. május 14-én Rómában aláírt gazdasági egyezmény volt Magyarország és Olaszország, illetve Magyarország és Ausztria között, amelyet strukturálisan az Olaszország és Ausztria közötti megállapodás egészített ki. Az év során azonban már az is világossá vált, hogy a rendkívüli reményeket tápláló egyezmények kevésbé kielégítőek Magyarország számára. Még ha Olaszország a későbbi megállapodásokban hajlandónak is mutatkozott a májusi egyezményben megállapított búzaár mázsánként további 1 pengővel történő emelésére, a rendkívül magas magyar belföldi árak miatt mindez nem vezetett a magyar búza olaszországi exportjának jelentős növekedéséhez. Az olasz vámpolitika miatt az Olaszországba irányuló magyar szarvasmarhaexport sem tudott kibontakozni; a körülmények végül is a Magyarországra irányuló olasz kivitel kelleténél nagyobb növekedéséhez és az olasz árukövetelések magyarországi befagyasztásához vezettek. E nehézség miatt az olasz exportőröknek hónapokat kellett várniuk követeléseik kielégítésére.

A magyar–osztrák áruforgalom is elmaradt a várakozásoktól. Ausztriát elriasztották a magas búza- és lisztárak, ezért egyéb készleteket halmozott fel. Így a kereskedelmi mérleg Magyarország számára kedvezőtlenül alakult; nem lehetett fenntartani a kétoldalú áruforgalomnak a római egyezményben rögzített 1:1,5 arányt Magyarország előnyére. 1934 harmadik negyedévére a kétoldalú kivitel aránya 1:1,1-re csökkent, miközben 1933-ban ugyanezen arány 1:1,9-et tett ki.

1934-ben a hatalmi vákuum következtében az olasz gazdaság még jelentős mértékben beavatkozhatott a délkelet-európai országok – közöttük Magyarország – gazdasági

fejlődésébe, elsősorban politikai ereje következtében. Mihelyt azonban „Németország politikai súlya helyrebillent – s a dolgok logikája szerint az idő Németországnak dolgozott –, máris a gazdasági erőviszonyok logikája érvényesült... Az 1934. február 21-i egyezménytől a németek joggal várhatták, hogy kellően ellensúlyozza az olasz gazdasági térmeyerést, és a német külpolitika vezetőinek volt annyi józan ítéletük, hogy belássák: Magyarország külpolitikai érdekei miatt sem kíván Németországgal szembefordulni. Sőt a magyar politikusok számos nyilatkozatukban s külpolitikai gesztusokban fejezték ki, hogy mi sem áll tőlük távolabb, mint valamiféle németellenes politika.”¹⁰¹

(Összegzés) Bethlen István 1930. novemberi berlini tárgyalásai nem eredményeztek ugyan kereskedelmi szerződéskötést és jelentősebb változásokat a két ország kapcsolatában, a személyes kapcsolatfelvétel azonban mindenképpen diplomáciai siker volt, s német részről is közeledési szándék nyilvánult meg.

A két kormány 1931. július 18-án Genfben kereskedelmi szerződést írt alá, amelyet főleg a Külügyi Hivatal sürgetett, érzékelve, hogy nélküle veszélybe kerülhet Bethlen politikája. Általa a francia befolyást is ellensúlyozni kívánták, amelyek Németország pénzügyi, kereskedelmi és politikai kiszorítását célozták Délkelet-Európából. A szerződésben német elmozdulás történt a búzán túlmenően a magyar szarvasmarha és zsírserítés exportja irányába.

A német–magyar kereskedelmi egyezmény aláírása azonban egybeesett a nemzetközi pénz- és hitelválság kirobbanásával, amely rövidesen megbénította a nemzetközi külkereskedelmi forgalom rendszerét. Előbb Németország vezetett be részleges devizagazdálkodást, majd 50%-ra redukálta a deviza-kifizetés ellenében történő behozatalt; 1931. augusztus elején pedig Magyarország is kötött devizagazdálkodásról rendelkezett. A Nemzeti Bank elsődleges feladatának a valutavédelmet tekintette. A magyar kormány a vállalkozások megmentése érdekében 1931. december 23-án transferratoriumot rendelt el, s megtiltotta a régi pénzügyi vagy árutartozások valutában történő fizetését. A két ország kereskedelmi forgalmát megbénító intézkedés a Magyarország árutartozásai között legnagyobb súllyal szereplő német áruhitelezők kb. 50–70 millió pengős követeléseit fagyasztotta be.

A magyar devizamoratórium miatt a német–magyar fizetési forgalom teljesen megrekedt, ezért a németek gyors cselekvésre szánták el magukat. A fizetési forgalom új alapokra helyezésének a kölcsönös beszámítás (klíringrendszer) látszott a legalkalmasabbnak. Az 1932. április 13-án aláírt magyar–német klíring-egyezmény értelmében a kétoldalú áruforgalom követeléseinek elszámolását a jövőben a két ország jegybankja intézi. A nemzetközi viszonylatban is első klíring-egyezmény 1932. április 20-tól lépett életbe.

Gömbös Gyula, az 1932. október 1-től hivatalban lévő magyar miniszterelnök november végén biztosította Schoent: miként Bethlennek, neki is szíven fekszik a magyar–német kapcsolatok elmélyítése, s végcélja a politikai és gazdasági együttműködés kialakítása Németország, Olaszország, Ausztria és Magyarország között. Olaszországot említő kijelentése azonban riadóztatta a német külpolitikusok „térsgéi érzékenységét”, és Schoen jelentését követően több osztály képviselőinek részvételével azonnal értekezletet hívtak össze a Magyarország iránti politikai vonal kidolgozására és Schoen „szavainak irányítására”. 1932. december 1-jei összefoglalójuk – a Tardieu-terv eltemetése után és az új jelentkező, Olaszország ellenében – már tartalmazta a térségbe történő aktívabb német gazdaságpolitikai behatolás tervét: a Magyarország iránti különleges német gazdaságpolitikai érdek abból adódik – írták –, hogy az ország Délkelet-Európa szívében, abban a térségben fekszik, ahol Németország – földrajzi helyzeténél fogva – a

jövőben ipari termékei különleges értékesítési lehetőségeit reméli. S konkrét lépést is tettek: a német–magyar árucseré mielőbbi megélénkítésére a Külügyi Hivatal javasolta a gazdasági minisztériumnak, hogy 1933. január végén küldje Budapestre az AA titkos tanácsosát, Waldecket, hogy részletesen informálódjon a magyar kívánságokról.

1932 során a magyar–német gazdasági kapcsolatok – nagyrészt a gabonaegyezményeknek és a kompenzációs ügyleteknek köszönhetően – némileg kimozdultak ugyan a korábbi évek mélypontjáról, de Magyarország számára megnyugtató rendezésük majd további, visszaesésekkel is tarkított folyamatban valósult meg.

Adolf Hitler 1933. január 30-i birodalmi kancellári kinevezését követően a magyar diplomácia azonnal élénk mozgásba lendült, s az éveken keresztül szorgalmazott gazdasági együttműködés szorosabbá tételének követeléséhez felzárkózott a politikai együttműködés szorosabbá tételének kívánsága, illetve Magyarország megkülönböztetett kezelésének követelése is.

1933. január–szeptember között számos kísérlet történt a magyar–német gazdasági kapcsolatok normalizálására. A magyar–német gazdasági és politikai együttműködés legfőbb szószólója a Berlin elhagyására és a külügyminiszteri poszt betöltésére készülő Kánya Kálmán követ volt, aki Ritter külügyminiszteri főosztályvezetőnél és von Neurath külügyminiszternél tett búcsúlátogatása során is a kereskedelmi kapcsolatok élénkítését szorgalmazta. 1933. február 6-án Gömbös Gyula miniszterelnök Hitlerhez intézett levelében kérte a német kancellárt a hivatalos érintkezés, s a két ország a külpolitikai együttműködésének fenntartására. Sajnálatát fejezte ki a gazdasági kapcsolatok alacsony szintje miatt.

Mivel 1933 februárjára egyre erőteljesebben kiütköztek a klíringegyezmény nehézségei, a Népszövetség pénzügyi bizottságának ajánlásai alapján a magyar kormány utasította a berlini követét: kezdjen tárgyalásokat a német kormánnyal, hogyan lehetne továbbra is fenntartani a magyar–német klíringegyezményt, s milyen változások szükségesek a felmerülő nehézségek leküzdésére.

1933 márciusára azonban a további német agrárvédelmi intézkedések és a fiktív aranyparitáshoz való ragaszkodás következtében a Németországba irányuló magyar export a minimumra zsugorodott. A magyar közvéleményben éles kormányellenes hangok hallatszottak; a német áruk rovására inkább olasz és svájci áruk behozatalát követelték, s a klíring-egyezmény, valamint a kompenzációs forgalom változásait sürgették.

A magyar kormány 1933. május közepén megelégtelt az év elején kilátásba helyezett gazdasági megbeszélések állandó elodázását és a Németországba irányuló magyar agrárexport folyamatos csökkenését. Ezért május 31-i hatállyal felmondta az 1932. április 20-án életbe léptetett magyar–német klíring-szerződést. Május végén – gyors intézkedést követően – Waldeck vezetésével Budapestre érkeztek a német kormány képviselői és 1933. május 31-én megállapodtak a klíring-egyezmény további hatályban tartásáról.

1933. május végén Werner Daitz, az NSDAP külkereskedelmi kapcsolatainak felelőse Budapesten először ismertette a nemzetiszocialista „nagyter-gazdaság” koncepcióját: „a térségen belüli intenzív áru- és devizaklíring lehetővé teszi a népgazdaságok termelésének és kereskedelmének pótlólagos kibővítését, anélkül, hogy veszélyeztetné nemzeti sajátosságukat és stabilitásukat, vagy kárt okozna egyéb nagyter-gazdaságoknak”.

Az 1933. június 17–18-i Hitler–Gömbös találkozóra a Gömbös számára összeállított beszélgetés-tervezetben döntőnek jelölték meg a magyar–német gazdasági kapcsolatok „ismét egészen egészséges alapra” hozását. Gömbös a találkozón ígéretet kapott Hitlertől, hogy kivételes bánásmódban részesíti a magyar kivitelt oly módon, hogy a politikai barátság kihasson a gazdasági kérdésekre is.

A magyar–német gazdasági kapcsolatok „rendbetételére” a budapesti német követésre küldött Karl Schnurre tanácsos 1933 szeptemberében húszoldalas, nagylélegzetű emlékiratban foglalta össze a német–magyar gazdasági kapcsolatok kiépítésének szükségességét, s egyúttal a német–magyar együttműködés politikai szükségességéből indult ki.

A Hitler utasítására 1933 májusában megkezdett és júliusban folytatott magyar–német tárgyalásokon elhatározott kompenzációs forgalom kiépítésével megszűnt a gazdasági kapcsolatok teljes stagnálása. A két fél magánérdekeltségei között létrejött kompenzációs üzletekben a magyar pengő-árak és a német, illetve világpiaci árak közötti árfeszültséget segélykonstrukciókkal hidalták át. A magyar árukat gyakorlatilag nem Németországban, hanem a világpiacon értékesítették; a búzát és a kukoricát Hollandiában, a tojást és a vágott állatot Olaszországban és Svájcban. Schnurre a két népgazdaság szervezeti összekapcsolását tervezte: a magyar termelés átállítását a tényleges német szükségletekre és a magyar áruk preferenciális kezelését a német piacon versenyképességük helyreállítására. Az osztrák és olasz áruk preferálása, illetve a magyar ipari protekcionizmus miatt a német áruk kiszorulnak a magyar piacról, ezért a német árukra (autó, textil, acél- és papírárak stb.) hasonló preferenciális kezelést lehetne alkalmazni bizonyos kontingentálás keretében.

Új javaslatként felvetette: a magyar kormány által bizonyos mennyiségű és fajtájú árura fizetett exportprémiumból a német fél a vámtételekből befolyt összegből meghatározott összeget térítsen vissza. Mivel Magyarországnak a visszatérítés pengőben történne, esetleg lehetővé válna a befagyasztott 60 millió pengős német követelés kedvező finanszírozása. Az export-premizálás és a visszatérítés hasonló rendszerét lehetne alkalmazni bizonyos német áruk magyarországi exportjánál, de természetesen a magyar kormány által visszatérített összegnek kisebbnek kellene lennie, s le lehetne vonni a német visszatérítésből.

Schnurre november végén említette először Nickl Alfrédnek a szeptemberben kidolgozott tervezetét, amely az exportok saját eszközökkel történő premizálásán alapult. A magyar fél többet, a németek kevesebbet premizálnának és a németek – saját prémiumaik levonása után – készpénzben visszatérítenék a magyar prémiumokat. A vámmentes áruk premizálására külön alap létesítését javasolta. Schnurre nem rejtette véka alá azon német feltételt, hogy cserébe „véget kell vetni az előnyben részesített osztrák, olasz és francia kontingenseknek is”.

Az olasz–osztrák–magyar gazdasági megállapodás veszélye mozgósította a hagyományosan térségi politikában gondolkodó német kormány vészreakcióit, s régi befolyási övezete visszaszerzése érdekében vonzó gazdasági konstrukciókat dolgozott ki a dunai országok, elsősorban Magyarország számára. Az 1934. február 21-én aláírt magyar–német kereskedelmi szerződés második pótegyezményében és bizalmas megállapodásában a német kormány kötelezte magát a magyar termékek németországi bevitelének kompenzációs és klíring-egyezmények keretében történő támogatására. E kiviteli támogatással a magyar áruk előnyös helyzetbe kerültek a német piacon, mert nemcsak megkerülték a német vámokat, hanem kiegyenlítődt az árfeszültség is az alacsony világpiaci árak és a magas magyar belföldi árak között. Németország pedig szilárd beviteli kontingenst kapott Magyarországra. A rövidesen dinamikusan meginduló kétoldalú kereskedelmi forgalom a második világháború kitöréséig kölcsönös előnyöket biztosított a két ország számára, mert mindegyik fél azt kapta, amire szüksége volt.

JEGYZETEK

- 1 PA AA (B), Pol. Abt. II. Ungarn, Pol. 2-A. Bd. 1. Schoen levele Köpkenek Bethlen látogatása kapcsán (1930. október 29.)
- 2 PA AA (B), Pol. Abt. 2. Ungarn, Pol. 2-A Bd. 1. Államférfiak látogatásai: a Bethlen látogatás.
- 3 PA AA (B), Pol. Abt. II. Ungarn-A, Pol. 2. Bd. 1. Szig. biz. feljegyzés Bethlen küszöbönálló berlini látogatására (1930. november 14.)
- 4 Uo. Schoen 1930. február 11-i jelentése.
- 5 Uo. Schnurre 1930. október 20-i feljegyzése.
- 6 PA AA (B), Pol. Abt. II. Ungarn, Pol. 1. Bd. 2. (1930. január 5.), illetve uo. 1930. augusztus 20. Kivonat a „Délkelet-európai politikai helyzet” című feljegyzésből.
- 7 PA AA (B), Ha–Pol. Ritter, Ungarn, Bd. 2. Ritter feljegyzése a német–magyar kereskedelmi szerződési tárgyalásról (1931. augusztus 25.)
- 8 PA AA (B), Geheimakten, Ungarn, Handel 13. (1931. július 27.)
- 9 PA AA (B), Ha–Pol. Ritter, Ungarn, Bd. 2. Ritter feljegyzése a német–magyar kereskedelmi szerződési tárgyalásról (1931. augusztus 25.)
- 10 PA AA (B), Ha–Pol. Ritter, Ungarn, Bd. 2.
- 11 *Reichsgesetzblatt*, Teil II. Nr. 29. 1931. december 24. 636.
- 12 Berend Iván – Ránki György: *Magyarország a fasiszta Németország „életterében”*. p. 59.
- 13 ZStA, 09. 01. AA, Länderabt. II. Nr. 40 000 Schlimpert 1931. augusztus 12-i levele a Külügyi Hivatalnak Magyarország és a külföld fizetési forgalmának szabályozásáról
- 14 Uo. Schoen 1931. január 28-i jelentése a kesztyűk kizárólag hazai bőrből történő előállításáról; 1931. május 13. jelentése a hazai hőszigetelő anyag alkalmazásáról; a Vereinigte Grosshändler in Damenkonfektion e. V. 1931. szeptember 18-i levele a Külügyi Hivatalnak a külföldi könyvek kizárólag magyar könyvkereskedések révén történő megrendeléséről; Schoen 1931. november 24-i levele a magyar gyártmányú inzulin használatáról.
- 15 PA AA (B), Ha–Pol. Ritter, Ungarn, Bd. 3. A HPA 1931. október 12-i ülése
- 16 PA AA (B), BRM, 35. Bd. 3. Schoen távirata (1931. október 15.)
- 17 OL. Küm. Gazd. pol. o. Német dosszié 645 II/a. 581/4 adm. res. 1932. Idézi Berend Iván – Ránki György: *Magyarország a fasiszta Németország „életterében”*. p. 60.
- 18 Uo. p. 61.
- 19 Uo. 1932. február 20.
- 20 Uo. Ulrich feljegyzése (1932. március 4.)
- 21 Uo. Schoen jelentése a német–magyar klíring-egyezmény tárgyalásainak lezárásáról (1932. március 5.)
- 22 *Reichsgesetzblatt*, Teil II. 1932. április 19. No. 11. 129–130.
- 23 OL Küm. Pol. res. 157. 21/7. 731/1932 Kánya 1932. március 16-i bizalmas jelentései. Idézi: Berend Iván – Ránki György: *Magyarország a fasiszta Németország „életterében”*. p. 63. Az 1932. március 5-én előterjesztett ún. Tardieuterv öt dunai állam – Ausztria, Magyarország, Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia – regionális együttműködését sürgette a kölcsönös preferenciák bázisán. Nyilvánvalóan téves volt a francia feltételezés, hogy a szinte azonos termelési struktúrával rendelkező öt ország egymás közötti megoldást talál gazdasági problémájára.
- 24 PA AA (B), Ha–Pol. Ritter, Ungarn, Bd. 2. A HPA 1932. április 16-i ülése
- 25 *Deutsche Allgemeine Zeitung*, 1932. augusztus 3.
- 26 PA AA (B), Sonderreferat Wirtschaft, Finanzwesen 16-Ungarn, Bd. 1. Az RDI levele a gazdasági miniszterhez (1932. augusztus 10.)
- 27 Uo. Schoen bizalmas feljegyzése az IG-Farben magyarországi vetőmag- és gyümölcsexport üzeméről (1932. szeptember 22.)
- 28 PA AA (B), Sonderreferat Wirtschaft, Handel 11, 3-Ungarn, Bd. 1. Schoen jelentése (1932. november 25.)
- 29 Uo. Schoen jelentése a német–magyar kompenzációs üzletről (1932. december 7.)
- 30 ZStA.09.01. Länderabteilung II. Nr. 40000 Schoen 1932. évi összefoglaló jelentése Magyarországról (1933. január 16.)
- 31 PA AA (B), Ha–Pol. Ritter, Ungarn, Bd. 2. Köpke feljegyzése Kánya látogatásáról (1932. november 17.), illetve ZStA, 09.01. Länderabteilung II. Ungarn.
- 32 PA AA (B), Pol. Abt. II. Ungarn, Pol. 2. Bd. 4. Schoen bizalmas jelentése Gömbös római útjáról (1932. november 25.)
- 33 PA AA (B), Pol. Abt. II. Ungarn, Pol. 2. Bd. 4. Schoen jelentése Magyarországról (1932. november 26.) *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1918–1934. 2. kötet. Válság és radikalizálódás.* Összeállította és sajtó alá rendezte: NÉMETH ISTVÁN. Magánkiadás, Budapest, 2016. p. 265–266.
- 34 PA AA (B), Pol. Abt. II. Ungarn, Pol. 2. Bd. 4. Aktaészrevétel. (1932. december 1.)
- 35 BA, R 43 I/157. Gömbös 1932. december 6-i levele Schleicher kancellárhoz, ill. OL Küm. Pol. res. 1932-21/7-2818
- 36 HL HM. 1932. Eln. VI-2. 123563. Sztójákovics 1932. december 3-i titkos jelentése.
- 37 PA AA (B), Pol. Abt. II. Ungarn, Pol. 2. Bd. 4. Schoen jelentése Gömbössel folytatott beszélgetéséről (1932. december 10.)
- 38 PA AA (B), Pol. Abt. II. Ungarn, Pol. 2. Bd. 4. (1932. december 30.)

- 39 PA AA (B), Ha–Pol. Ritter, Ungarn, Bd. 3. Schoen jelentése (1933. január 7.)
- 40 PA AA (B), Pol. Abt. II. Ungarn, Pol. 2. Bd. 4. Draeger feljegyzése Kányánál tett látogatásáról (1933. február 2.)
- 41 OL Küm. K 83. Berlini követség, Kánya jelentése Gömbösnek (1933. február 8.)
- 42 OL Küm. K 83. Berlini követség, Wettstein jelentése Kánya külügyminiszternek (1933. február 18.)
- 43 ZStA, 09.01. Länderabteilung II. Ungarn (1933. február 6.)
- 44 PA AA (B), Sonderreferat Wirtschaft, Finanzwesen 16-Ungarn, Bd. 1. Schoen jelentése (1933. február 4.)
- 45 Uo. Schoen jelentése (1933. február 7.)
- 46 PA AA (B), Sonderreferat Wirtschaft, Finanzwesen 16-Ungarn, Bd. 1. Industrie und Handel. Bizalmas napi tudósítás (1933. március 13.)
- 47 PA AA (B), Ha–Pol. Ritter, Ungarn, Bd. 3. Ritter ajánlólevelei (1933. március 17.)
- 48 PA AA (B), Ha–Pol. Ritter, Ungarn, Bd. 3. Ritter feljegyzése (1933. április 5.)
- 49 BA, R 43, II/1501; OL K 63 Küm. Pol. res. 1933-21/7-306; ZStA, AA. Abt.-II. 41288. A német nyelvű levél teljes szövegét közli: *A Wilhelmstrasse és Magyarország 1933–1944*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1968. p. 45., illetve Berend Iván – Ránki György: *Magyarország a fasiszta Németország „életterében”*. p. 79–81.
- 50 PA AA (B), Pol. Abt. II. Ungarn, Pol. 2. Bd. 4. BA R 43, II/1501; OL K 63 Küm. Pol. res. 1933-21/7-306 (1303); ZStA, AA, Abt. II. 41283; *A Wilhelmstrasse és Magyarország*. p. 46, illetve Berend Iván – Ránki György: *Magyarország a fasiszta Németország „életterében”*. p. 81–82.
- 51 PA AA (B), Ha–Pol. Ritterer, Ungarn, Bd. 3. (1933. április 28.)
- 52 OL Küm. Pol. res. 1933-21/7-306 (1371). Wettstein jelentése (1933. május 6.)
- 53 PA AA (B), Sonderreferat Wirtschaft, Finanzwesen, 16-Ungarn, Bd. 2. A magyar követség jegyzéke (1933. május 13.)
- 54 ZStA, 09.01. Länderabteilung II. Ungarn. Schoen 1933. június 3-i jelentése az NSAP vezető tagjainak gazdasági témájú budapesti előadásairól. Daitz előadását lásd: *Die Deutsche Volkswirtschaft*, 1933. Nr. 6. 183–186.
- 55 PA AA (B), Pol. Abt. II. Ungarn, Pol. 1. Bd. 2. Schoen 1933. május 23-i jelentése.
- 56 PA AA (B), Ha–Pol. Ritter, Ungarn, Bd. 3. Waldeck telefonjelentése (1933. május 31.)
- 57 PA AA (B), Sonderreferat Wirtschaft, Finanzwesen 16-Ungarn, Bd. 2.
- 58 PA AA (B), Ha–Pol. Ritter, Ungarn, Bd. 3.
- 59 PA AA (B), Sonderreferat Wirtschaft, Finanzwesen 16-Ungarn, Bd. 2. Szig. biz. leirat a Reichsbank és az MNB között 1932. április 13-án kötött német–magyar áru egyezmény-fizetési megállapodás 8. cikkelyének végrehajtásáról (1933. június 2.)
- 60 PA AA (B), Sonderreferat Wirtschaft, Finanzwesen 16-Ungarn, Bd. 2. Schlimpert ideiglenes német ügyvivő jelentése az AA-nak (1933. augusztus 23.)
- 61 PA AA (B), Ha–Pol. Ritter, Ungarn, Bd. 3. Schoen távirata (1933. június 3.)
- 62 PA AA (B), Sonderreferat Wirtschaft, Handel 11, Nr. 3. Ungarn, Bd. 1. Schoen szig. biz. jelentése egy német konzorcium és az MNB közötti zöldség-és gyümölcskivitel kompenzációs szerződéséről (1933. június 21.)
- 63 PA AA (B), Sonderreferat Wirtschaft, Handel 13, Ungarn, Bd. 1. (1933. június 23.)
- 64 PA AA (B), Sonderreferat Wirtschaft, Handel 11, Nr. 3-Ungarn, Bd. 1. (1933. július 4.)
- 65 Karsai Elek: *Iratok a Gömbös–Hitler találkozó történetéhez*. p. 13–14.
- 66 OL Küm, K 83 Berlini követség, 1933-284/pol. Khun Héderváry tájékoztatója Masirevich Szilárd berlini követnek Gömbös utazásáról (1933. június 27.)
- 67 *Rundschau*, 1933. június 20.
- 68 OL Küm, K 83 Berlini követség, sz. n. Gömbös utasítása a berlini követnek (1933. július 3.)
- 69 OL Küm, Pol. res. 1933-21/1-2355. Masirevich szig. biz. levele Apornak (1933. július 26.)
- 70 A Triesztből származó Iginio Brocchi olasz tanácsos javaslatára az 1930–1931-es gazdasági évben Olaszország és Magyarország áruforgalmában közvetlen preferenciákat vezettek be. A magyar gabona Olaszországba és Ausztriába irányuló kivitelét kétoldalú megállapodásokkal szabályozták, oly módon, hogy fenntartották a magas behozatali vámkot, egyúttal azonban lemondtak a vámbevételek egy részéről, amellyel kiviteli kedvezményeket teremtettek az exportőrök számára. A regionális egyezményhez kapcsolódó kivételezéssel lehetővé vált a gabona és a fa (később más gazdasági termékek) behozatalának az olasz kivitel támogatásával való összekapcsolása. Jóllehet a Brocchi-rendszer 1930–1938 között nem érvényesült teljes hatékonysággal, mégis jelentősen befolyásolta a kereskedelempolitikát.
- 71 Uo. Benzler feljegyzése Köpkének (1933. szeptember 27.)
- 72 PA AA (B), Geheimakten, Ungarn, Handel 13. A német–magyar preferenciaszerződés fő vonásai (1933. szeptember)
- 73 PA AA (B), Ha–Pol. Ritter, Ungarn, Bd. 3. Schnurre–Ritter levélváltás (1933. november 18, ill. november 23.)
- 74 OL Küm, Pol. res. 1933–21/7–2658. Papen levele Kánya külügyminiszterhez (1933. szeptember 7.)
- 75 PA AA (B), Pol. Abt. 2. Ungarn, Pol. 2. Bd. 4. , illetve BA (K), R 43. II/1501. Schoen jelentése Papen alkancellár magyarországi látogatásáról (1933. szeptember 21.)
- 76 ZstA, 07. Fc. Reichskanzler Nr. 19698/38402, illetve R 43 II/1501.

- 77 *Berliner Tageblatt*, 1933. szeptember 22.
- 78 OL Küm. pol. res. 1933-21/7-2551. Masirevich szig. biz. jelentése a Hitlerrel folyó beszélgetésről (1933. szeptember 20.)
- 79 PA AA (B), Ha–Pol. Ritter, Ungarn, Bd. 3. (1933. szeptember 27.)
- 80 ZStA, 09.01. Länderabteilung II. Ungarn (1933. november 4.)
- 81 Uo. Nickl Alfréd 1933. november 29-i jelentése a miniszternek a Schnurréval folytatott megbeszéléséről.
- 82 Uo. Winckler István 1933. december 20-i feljegyzése a Ritterrel 1933. december 11-én folytatott előzetes tárgyalásokról.
- 83 Uo. Nickl Alfréd 1934. január 6-i feljegyzése a miniszternek.
- 84 Uo. Winckler István 1934. január 8-i levele Nickl Alfréd meghatalmazott miniszterhez.
- 85 Uo. Jelentés a tárgyalásokról (1934. január 24.)
- 86 PAAA(B), Geheimakten, Ungarn, Handel 13. (1934. február 21.), OL Küm K 69. Gazdaságpolitikai iratok I/1–3 (1931–1934) 684. csomó, illetve *Reichsgesetzblatt*, 1934. március 15. Nr. 14. Rendelet a második pótegyezmény alkalmazásáról.
- 87 PA AA (B), Geheimakten, Ungarn, Handel 13., illetve uo. Ha–Pol. Ritter, Ungarn, Bd. 3. Ritter bizalmas információja a német követségeknek a német–magyar kereskedelmi szerződésről (1934. február 28.)
- 88 PA AA (B), Geheimakten, Ungarn, Handel 13. Titkos jegyzékváltás az áruforgalom támogatásáról szóló megegyezéshez (1934. február 21.), illetve OL Küm K 69. Gazdaságpolitikai iratok I/1–3 (1931–1934) 684. csomó.
- 89 PA AA (B), Geheimakten, Ungarn, Handel 13. Waldeck bizalmas levele Péteréhez (1934. február 21.)
- 90 PA AA (B), Geheimakten, Ungarn, Handel 13. Martin Schwarz kormányfőtanácsos és Újhelyi Andor minisztériumi tanácsos szigorúan titkos feljegyzése (1934. február 17.)
- 91 ZstA, 09.01. Länderabteilung II. Ungarn. A birodalmi külügyminiszter 1934. január 6-i levele az EDEKA GmbH. berlini központjához.
- 92 PA AA (B), Sonderreferat Wirtschaft, Handel 13. Ungarn, Bd. 2. A pénzügyminiszter leirata (1934. március 20.)
- 93 PA AA (B), Sonderreferat Wirtschaft, Handel 13. Ungarn, Bd. 2. (1934. május 3.)
- 94 PA AA (B), Sonderreferat Wirtschaft, Handel 11, No. 3. Ungarn, Bd. 1. Mackensen jelentése (1934. május 28.)
- 95 PA AA (B), Geheimakten, Ungarn, Pol. 2. Köpke összefoglalója a német–magyar konzultatív paktumról és a római konferenciáról (1934. március 26.)
- 96 PA AA (B), Geheimakten, Ungarn, Pol. 2. Bülow feljegyzései (1934. március 10. és 16.)
- 97 PA AA (B), Geheimakten, Ungarn, Pol. 2. Bülow információja Budapestre (1934. március 19.)
- 98 Uo. (1934. március 21.)
- 99 PA AA (B), Geheimakten, Ungarn, Pol. 2. Köpke összefoglalója (1934. március 26.)
- 100 ZStA, 09.01. Länderabteilung II. Ungarn. Mackensen 1934. június 11-i jelentése.
- 101 Ránki György: *Gazdaság és külpolitika*. p. 256–257.